DE

XENOPHONTIS QUAE DICITUR APOLOGIA ET EXTREMO COMMENTARIORUM CAPITE.

(Socrates)

DISSERTATIO
INAUGURALIS PHILOLOGICA

QUAM

CONSENSU ET AUCTORITATE AMPLISSIMI PHILOSOPHORUM ORDINIS

IN

ACADEMIA FRIDERICIANA HALENSI CUM VITEBERGENSI CONSOCIATA

AD

SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

RITE CAPESSENDOS

UNA CUM THESIBUS A SE PROPOSITIS

DIE XVII. M. MAJI A. MDCCCLXXIII

PUBLICE DEFENDIT

RUDOLPHUS LANGE

BEROLINENSIS

OPPONENTIUM PARTES SUSCIPIENT:

H. TIEDKE, DR. PHIL.

H. MEYER, STUD. HIST.

HALIS SAXONUM

TYPIS EXPRESSIT GUSTAVUS LANGE (OTTO LANGE), BEROLINI.

ADOLPHO KIRCHHOFFIO

PRAECEPTORI CARISSIMO.

Apologiae Socratis quae Xenophontis nomine traditur, postremoque commentariorum capiti et sententias et dictiones communes esse, ut eum qui alterum conscripsit, alterum in manibus habuisse necesse sit, neminem adhuc fugerit, quisquis utramque particulam vel obiter legerit. Jam cum Valckenarius primus argumentis non allatis Apologiam „capitali Xenophontis ingenio“ indignam iudicasset[1]) in qua nihil alicuius momenti inveniretur, quod non in commentariis legeretur[2]), posteriores ut Delbrückius[3]) Schneiderus[4]) in eam opinionem inciderunt, ut maximam Apologiae partem e postremo capite excriptam et a Xenophonte compositam non esse putarent. Hi tamen magis eximium Valckenarii in his rebus iudicium, quam suum ipsorum secuti esse videntur; nam cum scriptorem Apologiae commentariorum verba contraxisse demonstrare studerent, praeoccupata opinione ducti, ei iniuriam fecerunt[5]). Itaque cum illi in hac quaestione tractanda opinionibus magis quam firmis argumentis ducerentur, facile alii obloqui poterant, ut Bornemannus[6]) et qui accuratius paullo

---

[1]) cf. eius adnotationes in Xenophontis ἀπομνημονεύματα s. v. ἀπομνημονεύματα.

[2]) cf. adn. ad III, 3, 9.

[3]) Xenophon zur Rettung seiner durch Niebuhr gefährdeten Ehre. Bonn 1829.

[4]) in editione Memor. Lips. 1801.

[5]) ut Schneiderus in adn. ad §§ 1, 8, 32, 34.

[6]) in editione sua Lips. 1824.

in hanc rem inquisivit, Geelius[7]). Qui utraque particula comparata cum statuerent, postremum commentariorum caput ex Apologia quae dicitur excriptum et Xenophonti abiudicandum esse, recte statuisse mihi videntur. Tamen uterque non ita de hac re egit, ut omnibus suam sententiam probaret, cum veris falsa admisceret. Deinde non recte eum locum, quem postremo capiti ademerant, Apologiae concesserunt, rati, eam a Xenophonte ad conficiendos commentarios compositam esse. Mirandum est, quod Cobetus ad hanc eorum sententiam accessit[8]). Paullo post Hugius quamquam Apologiam a Xenophonte compositam non esse certis quibusdam argumentis probavit, tamen alterum rursus vitium commisit, cum Apologiam maxima ex parte e capite octavo confectam opinaretur[9]). Dindorfius primus utramque particulam Xenophonti abiudicavit. Sed dolendum est, quod hanc quaestionem brevius tractavit paucisque verbis tetigit, utra particula ex altera excripta esset[10]). Quo factum est, ut cum illi postremum caput se ipsum refellere videretur et a consilio praemissi libri alienum, Breitenbachio[11]) illud caput optime commentariorum consilio convenire videretur; concedit tamen, sententias nimis absurdas in illo capite inveniri, quas ab alio insertas esse putat. Quare cum lites inter homines doctos nondum diremptae videantur, num utraque particula Xenophonti abiudicanda et utra ad alteram conficiendam adhibita sit, novam de his rebus quaestionem instituere et hanc rem absolvere, quantum fieri potest, non ab re duxi. Hanc quaestionem ita instituam, ut primum Apologiam, deinde postremum caput Xenophonti abiudicanda esse eumque qui

---

[7]) de Xenophontis Apologia Socratis ac postremo Momorabilium capite 1836.

[8]) cf. Novae Lectiones. 1858. p. 678.

[9]) In „Köchly Reden und akadem. Vortr.“ Zürich 1859.

[10]) cf. Praef. XIII, XIV, XVIII pgg. Oxoniensis editionis.

[11]) cf. eius edit. Berlin 1870.

caput illud scripsit, Apologiam ad illud conficiendum adhibuisse demonstrem, denique pauca de collectione Xenophonteorum operum addam.

Apologiam ab alio compositam esse, quo melius exponam, argumentum eius breviter adumbrandum est.

Scriptor dicit, multos quidem de Socratis morte exposuisse eiusque magniloquentiam omnes assecutos esse, sed cur ille magnifice locutus esset, non distincte aperuisse. Quare eam stultam videri posse. Causa autem erat, quod illi tum ipsum mori melius visum erat, quam vivere. Ad quam rem illustrandam sermonem habitum a Socrate cum Hermogene, qui eum memoriae tradiderit, refert. In hoc Socrates Hermogeni mirato, cur non excogitaret, quo se apud iudicos defenderet, respondet, totam suam vitam apologiam esse. Cum tamen nihilominus bis defensionem meditari temptavisset, se a deo monitum, melius de se actum iri, si nunc e vita decederet, quam optime degisset; si vitam produceret, se senectutis incommodis obnoxium fore et quo validior animus corpusque morientis esset, eo maius eius desiderium futurum esse. Itaque se ipsum virtutes suas commemorantem commissurum esse, ut a iudicibus condemnaretur (1—10). Deinde aput iudices causam dicere fingitur: mirum esse, quod in crimen iuventutis corruptae et religionis contemptae vocatus sit, qui semper publica privataque sacra fecerit et ab Apolline propter virtutes laudatus sit. Judicibus ob hanc superbam orationem iratis exponit, quo iure hanc laudem assecutus sit; neque enim umquam se cupiditatibus servivisse, disciplinaeve suae mercedem exegisse, sed semper discendi cupiditate flagrasse, multis acceptum fuisse nullorumque mores depravavisse (10—22). Neque tamen scriptor omnia, quaecumque Socrates eiusque amici in iudicio dixerant, repetere in animo habet, sed demonstrasse satis ei videtur, Socratem neque contra deos neque contra homines peccavisse. Socrates autem innocentiae suae conscius litem

aestimare noluit, neque permisit, ut ab amicis liberaretur (22—24). Deinde his intermissis ille iterum ad crimina refellenda rediisse dicitur, haece addens: sibi iniuria condemnato plus gloriae, quam iudicibus futurum (24—27). Laetus deinde in carcerem abit amicos prosequentos consolans ridensque Apollodori stultam querellam. Anyto praetereunti vaticinatur, filium ad omnia vitiorum genera prolapsurum esse. Postremo narratur, quem ad modum ille in morte obeunda se gesserit et animae suae virtutem exhibuerit (27—33).

Mitto quae a viris doctis disputata sunt, utrum Xenophontem qui magistrum suum iam prioribus commentariorum capitibus ab accusatorum criminibus vindicare studuerat, denuo in hac Apologia hoc fecisse credi possit, necne, sed ad argumenta e rebus ipsis petenda transeo.

Quicumque hanc particulam scripsit, Socratem eisdem argumentis eisdemque paene verbis se defendentem apud iudices facit, quibus Xenophon commentariorum prioribus capitibus magistrum a criminationibus vindicare studuerat. Hoc si verum est, Xenophon haec scribere non potuit. Nam ut Socrates non ita causam dixerit, Xenophon illam Apologiam fingere non potuit eo tempore, quo multi illum aliter causam suam egisse non nesciebant; ut autem Socrates re vera sic se defenderit, Xenophon magnam ignominiam suscepisset, si in commentariis eas sententias quae ab illo in iudicio prolatae erant, suas esse finxisset.

Is autem qui commentarios ad hanc particulam conscribendam adhibuit, verba illorum plane non intellexit: Nam in vigesima paragrapho Meletus Socrati crimini vertisse dicitur, quod iuvenibus persuasisset, ut sibi magis, quam parentibus oboedirent: ἀλλὰ ναὶ μὰ Δία, ἔφη ὁ Μέλητος, ἐκείνους οἶδα οὓς σὺ πέπεικας σοὶ πείθεσθαι μᾶλλον ἢ τοῖς γειναμένοις. Socrates hoc concedit, quod ad educationem pertineat et addit argumenti loco: περὶ ὑγιείας τοῖς ἰατροῖς μᾶλλον οἱ ἄνθρωποι πείθονται ἢ τοῖς γονεῦσι.

Dubitari non potest, quin scriptor hic sententias quae (I, II, 52), inveniuntur, in usum suum converterit: ἔφη ὁ κατήγορος τὸν Σωκράτη ἀναπείθοντα τοὺς νέους ὡς αὐτὸς εἴη σοφώτατός τε καὶ ἄλλους ἱκανώτατος ποιῆσαι σοφοὺς οὕτω διατιθέναι τοὺς ἑαυτῷ συνόντας, ὥςτε μηδαμοῦ παρ' αὐτοῖς τοὺς ἄλλους εἶναι παρ' αὐτόν et quae secuntur: ἐγὼ δὲ αὐτὸν οἶδα μὲν καὶ περὶ πατέρων τε καὶ τῶν ἄλλων συγγενῶν ταῦτα λέγοντα. In commentariis Socrates eodem modo haec confirmasse dicitur: § 51 οὔτε τοὺς κάμνοντας οὔτε τοὺς δικαζομένους οι συγγενεῖς ὠφελοῦσιν, ἀλλὰ τοὺς μὲν οἱ ἰατροί, τοὺς δὲ οἱ συνδικεῖν ἐπιστάμενοι. Tamen non Meletus, sed Polycrates sophista hoc crimini vertit, qui sex minimum annis post Socratis mortem accusationem scripserat[12]). Hunc igitur, quem Xenophon nomine omisso τὸν κατήγορον significare solitus est (I, II, 9, 12, 26, 49, 51, 56, 58) Meletum esse opinatus, homo recentior Socratem contra criminationes quae mortuo datae erant, se defendentem induxit.

In iis quae e commentariis sumpsit et in suum usum convertit, hic verba mutavit, illic sententias apposuit, ut ubique fere alienam manum facile cognoscas. Prima quibus se defendisse Socrates dicitur verba: ἀλλ' ἐγὼ, ὦ ἄνδρες, τοῦτο μὲν πρῶτον θαυμάζω Μελήτου, ὅτῳ ποτὲ γνοὺς λέγει ὡς ἐγὼ οὓς ἡ πόλις νομίζει θεοὺς οὐ νομίζω, e primis commentariorum verbis: πολλάκις ἐθαύμασα τίσι ποτὲ λόγοις Ἀθηναίους ἔπεισαν οἱ γραψάμενοι et § 2 πρῶτον μὲν οὖν ὡς οὐκ ἐνόμιζεν οὓς ἡ πόλις νομίζει θεοὺς ποίῳ ποτὲ ἐχρήσαντο τεκμηρίῳ confecta sunt. Recentior ille homo Meleti accusatoris illius nomen posuit, quod a Xenophontis consuetudine alienum est. Is enim ut Polycratem

---

12) memoraverat enim in illa accusatione moenia Athenarum a Conone restituta. cf. Phavorinum ap. Diog. Laert. 39. De Polycrate ipso disputaverunt copiose Cobetus Nov. Lect. p. 726 sqq. Dindorf. in Praef. Oxon. ed. XX sqq.

sophistam τὸν κατήγορον, sic tres illos accusatores, Meletum, Anytum, Lyconem τοὺς γραψαμένους omisso nomine appellare solitus est. Semel (I, II, 62) τὸν γραψάμενον dixit, haut dubie Meletum, qui accusatorium libellum scripserat, respiciens. Memoria dignum est, quod in suspectis partibus ut in octavo Memorabilium capite (§ 4) et in prohoemio cap. IV, libri IV § 4, idem nomen positum est. In iis quae secuntur ἐπεὶ θύοντά γε με ἐν ταῖς κοιναῖς ἑορταῖς καὶ ἐπὶ τῶν δημοσίων βωμῶν καὶ οἱ ἄλλοι παρατυγχάνοντες ἑώρων καὶ αὐτὸς Μέλητος εἰ ἠβούλετο extrema apposuit et prima e commentariorum verbis variavit θύων τε γὰρ φανερὸς ἦν πολλάκις μὲν οἴκοι, πολλάκις δὲ ἐπὶ τῶν κοινῶν τῆς πόλεως βωμῶν. Quamquam ea quae in Apologia leguntur, per se quidem reprehendi non possunt, tamen comparanti quae in commentariis opponuntur οἴκοι et ἐπὶ τῶν κοινῶν βωμῶν haec meliora esse videbuntur. Quae proxime secuntur καινά γε μὴν δαιμόνια πῶς ἂν ἐγὼ εἰςφέροιμι λέγων ὅτι θεοῦ μὲν φωνὴ φαίνεται σημαίνουσα ὅτι χρὴ ποιεῖν· καὶ γὰρ οἱ φθόγγοις οἰωνῶν καὶ οἱ φήμαις ἀνθρώπων χρώμενοι φωναῖς δήπου τεκμαιρόμενοι; βροντὰς δὲ ἀμφιλέξει τις ἢ μὴ φωνεῖν ἢ μέγιστον οἰωνιστήριον εἶναι et quae § 13 leguntur e §§ 3, 4, 5 primi commentariorum capitis sumpta sunt. In verbis addendis mutandisque se Xenophontem non esse ipse demonstrat; ille enim neque verbo ἀμφιλέγειν dubitandi vim tribuit[13]) neque οἰωνιστήριον pro οἰωνὸς dicere potuit; hoc enim vocabulum nisi a recentioribus scriptoribus usurpatum non est. Alias quoque, ubi non universas sententias furatus est, alienae originis vestigia apparent ut §§ 16 et 17 ὅςπερ οὐδενὸς οὔτε δῶρα οὔτε μισθὸν δέχομαι et τὸ πολλοὺς μὲν πολίτας τῶν ἀρετῆς ἐφιεμένων, πολλοὺς δὲ ξένων προαιρεῖσθαι ἐμοὶ ξυνεῖναι e I, II, 60 sumpta videntur: εκεῖνος γὰρ πολλοὺς ἐπιθυμητὰς καὶ ἀστοὺς καὶ ξένους λαβὼν

13) nam in Anab. 1, 5, 11 significat rixari.

οὐδένα πώποτε μισθὸν τῆς συνουσίας ἐπράξατο. Certissimum est, eam sententiam quae § 19 legitur: σὺ δὲ εἰπὲ εἴ τινα οἶσθα ὑπ' ἐμοῦ γεγενημένον ἢ ἐξ εὐσεβοῦς ἀνόσιον ἢ ἐκ σώφρονος ὑβριστὴν ἢ ἐξ εὐδιαίτου πολυδάπανον ἢ ἐκ μετριοπότου οἰνοφλύγα ἢ ἐκ φιλοπόνου μαλακὸν ad similitudinem eius quae I, II, 2 invenitur sententiae fictam esse: πῶς οὖν αὐτὸς ὢν τοιοῦτος ἄλλους ἂν ἢ ἀσεβεῖς ἢ παρανόμους ἢ λίχνους ἢ ἀφροδισίων ἀκρατεῖς ἢ πρὸς τὸ πονεῖν μαλακοὺς ἐποίησεν; Comparata utraque sententia apparet, quantum operae homo ille in amplificando variandoque sermone posuerit. Substituit autem ea verba quae ab Atticorum usu plane abhorrent, ut εὐδίαιτος, μετριοπότης. In iudici fine Socrates iterum se defendere a criminibus aggressus dicitur § 25 hisce verbis: ἐφ' οἷς γε μὴν ἔργοις κεῖται θάνατος ἡ ζημία, ἱεροσυλίᾳ, τοιχωρυχίᾳ ἀνδραποδίσει, πόλεως προδοσίᾳ οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἀντίδικοι τούτων πρᾶξαί τι κατ' εμοῦ φασιν, quae verba e I, II, 62, conficta sunt: ἐάν τις φανερὸς γένηται κλέπτων ἢ λωποδυτῶν ἢ βαλλαντιοτομῶν ἢ τοιχωρυχῶν ἢ ἀνδραποδιζόμενος ἢ ἱεροσυλῶν, τούτοις θάνατός ἐστι ζημία. Eum qui Apologiae verba composuit, constantem Atticorum usum neglexisse, cum ἀνδραπόδισις pro Atticorum ἀνδραποδισμός scriberet, in aperto est. Praeterea aliunde quoque verba sententiasque sumpsit; nam quae § 33 inveniuntur ἔτι γὰρ καὶ νῦν ὁ Παλαμήδης καλλίους ὕμνους παρέχεται Ὀδυσσέως τοῦ ἀδίκως ἀποκτείναντος αὐτὸν ita similia sunt eis quae in comm. IV, II, 33 leguntur: τὸν δὲ Παλαμήδη πάντες ὑμνοῦσιν ὡς διὰ σοφίαν φθονηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσέως ἀπόλλυται, ut vix dubium sit, quin Apologiae scriptor hinc sententiam suam sumpserit.

His argumentis quibus res plane conficitur, aliud addendum esse censeo, nequis forte credat, ea quae Socratis defensionem antecedunt, a Xenophonte esse composita et quae a § 10 secuntur, eis ab aliena manu addita esse.

In colloquio illo, quod scriptor ab Hermogene traditum dicit, Socrates nonnulla dixisse dicitur, quae reapse dicere nullo pacto poterat: εἰ γὰρ τοῦτο διεπραξάμην (intell. τὰ ἀποφευκτικά) δῆλον ὅτι ἡτοιμασάμην ἂν ἀντὶ τοῦ ἤδη λῆξαι τοῦ βίου ἢ νόσοις ἀλγυνόμενος τελευτῆσαι ἢ γήρᾳ εἰς ὃ πάντα τὰ χαλεπὰ συρρεῖ καὶ μάλα ἔρημα τῶν εὐφροσυνῶν et § 6 οἶδ' ὅτι ἀνάγκη ἔσται τὰ τοῦ γήρως ἀποτελεῖσθαι. Licet extrema prioris enuntiati verba non integre tradita sint, tamen patet, Socratem veritum, ne in senectutis mala incideret, si vitam produceret, tunc ipsum mori praestare existimavisse. Recte Schneiderus observavit, eum qui plus septuaginta annos natus erat[14]) haec dicere nequivisse, cum ipse iam senex esset. Iam cum in hunc errorem is solus devenire posset, qui aut nesciebat aut animo non reputavit, ad quos aetatis annos Socrates mortis tempore provectus esset, credi non potest, Xenophontem aut quemvis alium discipulorum Socratem ea dicentem fecisse. Ceterum in ipsis his verbis amplificantis et exaggerantis scriptoris vestigia apparent: neque enim senectus omnibus malis affluit omnibusve deliciis caret[15]).

Iam cum praefracte negandum sit, haec omnia a Xenophonte conscripta, de reliqua Apologiae condicione agendum et ceterae sententiae examinandae sunt, quo melius de scriptoris indole iudicare possimus.

E primis verbis Σωκράτους δὲ ἄξιόν μοι δοκεῖ εἶναι μεμνῆσθαι καὶ ὡς ἐπειδὴ ἐκλήθη εἰς τὴν δίκην ἐβουλεύσατο περί τε τῆς ἀπολογίας καὶ τῆς τελευτῆς τοῦ βίου apparet, hanc quae dicitur Apologiam eo consilio compositam esse, ut ceteris particulis, quibus Socratis memoria redintegrabatur et posteritati tradebatur, adderetur: Aliter enim nec

---

14) Pl. Apol. 17 D.

15) cf. huius generis amplificationes recentiorum Oec. IV, 19 ubi dicuntur πολλαὶ μυριάδες ad Cyrum minorem transfugisse; epil. Cyrop. §§ 4, 7, 12, 15.

δὲ nec μεμνῆσθαι καὶ perspicuum esset; Cumque extremis huius particulae verbis mors Socratis perhibeatur et toto hoc scripto narratio de supremis vitae diebus contineatur, is qui haec scripsit, commentariis finem imponere in animo habuit. Sequitur, eundem octavum caput, quod eodem consilio commentariis additum est, non cognovisse; nisi tu putas, hominem otiosum animi voluptatisque causa ea conscripsisse. Tamen ea quae secuntur, certissimum reddunt, revera Apologiae scriptorem octavum illud caput non novisse; negat enim, quemquam ante se distincte docuisse, magistro mortem tum ipsum praeferendam fuisse vitae; tamen idem dilucide prima octavi capitis paragrapho explanatur: ἐννοησάτω πρῶτον μὲν ὅτι οὕτως ὁ Σωκράτης ἤδη τότε πόρρω τῆς ἡλικίας ἦν, ὥστε εἰ καὶ μὴ τότε, οὐκ ἂν πολλῷ ὕστερον τελευτῆσαι τὸν βίον, εἶτα ὅτι τὸ μὲν ἀχθεινότατον τοῦ βίου — ἀπέλιπεν et deinde eodem colloquio, quod in Apologia legitur (cf. § 6 et 8). Igitur si hoc caput commentariis adiectum invenisset, dicere non poterat, neminem distincte causam magniloquentiae a Socrate adhibitae docuisse. Neque tamen diiudicare licet, utrum ille Oeconomicum a commentariis seiunctum an coniunctum viderit. Is enim libellus cum ab his ce verbis incipiat; ἤκουσα δέ ποτε αὐτοῦ καὶ περὶ οἰκονομίας τοιάδε διαλεγομένου a Xenophonte cum altero libro, quo Socratis colloquia continentur, coniunctus non esse non potest. Constat, eum iam ante Ciceronis aetatem nescio qua re a commentariis segregatum esse[16]). Clausula autem ea, quam homo ille recentior commentariis Apologia additur, apta est Oeconomico cum iis coniuncto vel sciuncto. Consideranti porro, quod consilium scriptor se secutum esse primis verbis declaret: μεμνῆσθαι ὡς ἐπειδὴ ἐκλήθη εἰς τὴν δίκην ἐβουλεύσατο περί τε τῆς ἀπολογίας καὶ τῆς τε-

---

16) Cicero de senectute 17, 59.

λευτῆς τοῦ βίου mirum videbitur, quod complures res complexus est, quae minus huc pertinent. Nam cum consilio illi colloquium Socratis in medium prolatum suffecisset, tamen adiunctum est, quem ad modum ille in causa dicenda se gesserit. Quod non ita moleste ferremus, si eo consilio additum esset, ut quae Socrates se facturum promiserat, (§ 9, τὸ τοὺς δικαστὰς βαρύνειν) re ipsa illustrarentur. Iam quamvis ei qui Apologiam perlegerit, scriptor hoc praecipue egisse visurus sit cum § 32 haec dicat Σωκράτης δὲ διὰ τὸ μεγαλύνειν ἑαυτὸν ἐν τῷ δικαστηρίῳ φθόνον ἐπαγόμενος μᾶλλον καταψηφίζεσθαι ἑαυτοῦ ἐποίησε τοὺς δικαστάς, tamen de hoc illius consilio cogitare quasi prohibemur, cum § 22 dicat: οὐ τὰ πάντα εἰπεῖν τὰ ἐκ τῆς δίκης ἐσπούδασα, ἀλλ' ἤρκεσέ μοι δηλῶσαι, ὅτι Σωκράτης τὸ μὲν μήτε περὶ θεοὺς ἀσεβῆσαι μήτε περὶ ἀνθρώπους ἄδικος φανῆναι περὶ παντὸς ἐποιεῖτο; igitur praeter illud aliud consilium in proferenda Socrates defensione secutus est. Cur non potius hic dixit, satis sibi esse demonstrasse, Socratem magniloquentia adhibita iudices commovisse, ut se morte exoptata multarent? Quae deinde usque a § 27 secuntur, a consilio in principio significato plane abhorrent, cum Socrates quemadmodum condemnatus mortis se gesserit narretur. Satis hoc documenti est, scriptorem illum, qui varias res coacervavit, male sanum fuisse. Cum hac autem satura, ut ita dicam, cuius dimidia tantum pars orationem apud iudices habitam continet, titulus Apologiae male convenit, praesertim cum Socratem defendendi consilium ad alterum illud, quo demonstrare voluit, eum iudices ad condemnandum commovisse, tantum modo accedat. Quare recte Dindorfius titulum a librariis postea e verbis ὡς ἐβουλεύσατο περὶ τῆς ἀπολογίας praepositum esse, conicere mihi videtur.

E verbis γεγράφασι περὶ τούτου καὶ ἄλλοι καὶ πάντες ἔτυχον τῆς μεγαληγορίας αὐτοῦ, ᾧ καὶ δῆλον ὅτι τῷ ὄντι

οὕτως ἐρρήθη ὑπὸ Σωκράτους apparet, eos qui de eadem re scripserant, non vera Socratis verba tradidisse, sed suis ipsorum verbis colloquiis ut videtur fictis illius magniloquentiam bene expressisse. Dilucide enim illorum narratio a vera Socratis oratione discernitur. Iam cum Apologiae scriptor ea quae illi omiserant, communicet et ab Hermogene illius discipulo relata esse dicat, possit quispiam suspicari, hunc sermonem reapse a Socrate habitum esse. Quantum tamen huic rei, quod Hermogenes ea retulisse dicitur, fidei tribuendum sit, ex eo iudicare potes, quod idem tradidisse dicitur, quomodo Socrates apud iudices se defendisset (10 ἔφη παρελθόντα αὐτὸν εἰπεῖν 20 φάναι τὸν Σωκράτη 21 εἰπεῖν τὸν Σωκράτη 24 εἰπεῖν αὐτόν). Haec a scriptore impudenter conficta sunt, nisi forte Hermogenem ea commentum putas, id quod veri dissimillimum est. Igitur qui in altera parte in manifesto mendacio tenetur, eine in ceteris quicquam credendum esse censes? Tamen ut diiudicetur, utrum colloquium illud a Socrate habitum, an a scriptore fictum sit, ipsae sententiae perpendendae sunt. Socrates Hermogeni miranti, cur non defensionem meditetur, respondet, totam suam vitam quasi apologiam esse. Verum tamen cum ille iudices multos insontes iam condemnasse, multos tamen sontes liberasse oratione adductos obiciat, magister confitetur, se iam bis ad defensionem parandam aggressum a daemonio prohibitum esse. Hanc defensionem non potest non eo consilio meditari voluisse, ut a mortis condemnatione, quantum fieri posset, se vindicaret. Neque enim intellegeres, cur daemonium ei refragaretur et Socrates nihilominus postea se defenderet. Socrate autem, cui persuasum erat, mortem tunc temporis vitae praeferendam esse, plane indignum erat, eam defensionem excogitare, qua iudices commoveret, ut se absolverent. Porro incredibile est, eum, qui sapientissimus illa aetate et erat et habebatur, bis meditari temptasse, cum tamen *semel* a daemonio impeditus iam intellegere

posset, qualis esset eius voluntas atque consilium. Neque haec Socratis agendi ratio probabilior fit, si ponis, eum amicorum precibus adductum esse, ut defensionem parare temptaret, id quod ultima illius sermonis verba indicant: § 8 ὀρθῶς δὲ οἱ θεοὶ τότε μου ἠναντιοῦντο, φάναι αὐτόν, τῇ τοῦ λόγου ἐπισκέψει ὅτε ἐδόκει ὑμῖν ζητητέα εἶναι ἐκ παντὸς τρόπου τὰ ἀποφευκτικά: Nam non decebat eum qui sibi persuaserat, mori praestare quam vivere, consilium mutare et amicorum precibus indulgere. Comparanti autem Socratis verba in Platonis Apologia[17]), quae a vera illius oratione quam proxime abesse ab omnibus conceditur, dubium esse non potest, quin ille non a daemonio vetitus, sed ex animi sui sententia ad defensionem, qua se absolveret, parandam non descenderit. Miranti deinde Hermogeni quod daemonium eum impediverit Socrates respondet, deo quoque praestare visum esse, se tunc temporis mori. Argumentum autem cur ipse una cum deo sic sentiat, addit his interrogationibus: οὐκ οἶσθα ὅτι μέχρι μὲν τοῦδε τοῦ χρόνου μηδενὶ ἀνθρώπων ὑφείμην ἂν βέλτιον ἐμοῦ βεβιωκέναι. ὅπερ γὰρ ἥδιστόν ἐστιν, ᾔδειν οὕτως μοι καὶ δικαίως ἅπαντα τὸν βίον βεβιωμένον· ὥςτε ἰσχυρῶς ἀγάμενος ἐμαυτὸν ταὐτὰ εὕρισκον καὶ τοὺς ἐμοῦ συγγιγνομένους γιγνώσκοντας περὶ ἐμοῦ· νῦν δὲ εἰ ἔτι προβήσεται ἡ ἡλικία οἶδ᾽ ὅτι ἀνάγκη ἔσται τὰ τοῦ γήρως ἀποτελεῖσθαι et sqq. Mitto amplificationes, quae maxime in verbis ἰσχυρῶς ἀγάμενος ἐμαυτόν positae sunt, sed praefracte nego, Socratem talia dixisse, qualia hic prolata sunt. Neque enim dicere poterat, necessarium fore, ut senectuti tributa persolveret et vires diminuerentur, cum usque ad septuagesimum aetatis annum nondum imminutae essent. Pone, ei paucos tantum annos agendos fuisse, potius veri simillimum erat, eum in eodem virium vigore permansurum. Ceterum pusilli animi So-

17) Cap. XXIII et XXIV.

crateque indigni documentum esse mihi videtur, hanc ob causam mortem vitae praeferre. Sin vero illas sententias a Socrate prolatas esse negas, eodem modo, quae secuntur, ab eo dicta esse negandum est, § 7 ἢν γὰρ νῦν κατάκριθῇ μοι δῆλον ὅτι ἐξέσται μοι τῇ τελευτῇ χρῆσθαι ἣ ῥᾴστη μὲν ὑπὸ τῶν τούτου ἐπιμεληθέντων κέκριται, ἀπραγμονεστάτη δὲ τοῖς φίλοις, πλεῖστον δὲ πόθον ἐμποιοῦσα τοῦ τελευτῶντος. Levissimus ille vitae finis non potest non esse mors veneno poto oppetita. Quamquam hoc perspicuum est, tamen non intellegitur, cur illa omnium levissima dicatur, cum ea mors, qua quis subito in somnis absumitur, levior mihi videatur. Deinde obscure dicitur, eum si *tunc temporis* condemnaretur capitis, levissimo illo vitae fine usurum esse; nam poterat eodem uti, etiamsi tunc temporis absoluebatur; nempe si postea iterum accusabatur et condemnabatur. Utrumque cadit in ea, quae proxime secuntur: ἀπραγμονεστάτη τοῖς φίλοις. Eis quae secuntur πλεῖστον πόθον ἐμποιοῦσα τοῦ τελευτῶντος haec argumenti loco adduntur: ὅταν γὰρ ἄσχημον μὲν μηδὲν μηδὲ δυσχερὲς ἐν ταῖς γνώμαις τῶν παρόντων καταλίπηται, ὑγιὲς δὲ τὸ σῶμα ἔχων καὶ τὴν ψυχὴν δυναμένην φιλοφρονεῖσθαι ἀπομαραίνηται πῶς οὐκ ἀνάγκη τοῦτον ποθεινὸν εἶναι; Vides igitur, scriptorem sumere, Socratem si tunc moreretur, mentis corporisque sanitate integra e vita discessurum esse et hoc modo plurimum sui desiderium apud vivos relicturum. Ad pravam sententiam hic accedit pravum dicendi genus. Nam verbum ἀπομαραίνεσθαι, cui marcendi languendique vis est, cum ὑγιὲς σῶμα male congruit. Nam qui integro sanoque corpore ex hac vita discedit, non marcet. De eis quae secuntur, iam antea disputatum est. Relicua sunt extrema verba: μὰ Δί', εἰπεῖν αὐτόν, ὦ Ἑρμόγενες, ἐγὼ ταῦτα οὐδὲ προθυμήσομαι, ἀλλ' ὅσων νομίζω τετυχηκέναι καλῶν καὶ παρὰ θεῶν καὶ παρ' ἀνθρώπων καὶ ἣν ἐγὼ δόξαν ἔχω περὶ ἐμαυτοῦ, ταύτην ἀναφαίνων εἰ βαρυνῶ τοὺς δικαστὰς αἱρήσομαι τελευτᾶν μᾶλλον ἢ ἀνελευ-

θέρως τὸ ζῆν ἔτι προσαιτῶν κερδᾶναι τὸν πολὺ χείρω βίον ἀντὶ θανάτου. Aperuit igitur hic consilium suum iudices honoribus gloriaque commemoratis irritandi, ut se capitis damnarent; id quod eum postea in iudicio facientem videmus. Habes hic Socratis imaginem deformatam et a vera detortam. Nam cum in hac quae dicitur Apologia insolentem et pusillum se praebeat, quae agendi ratio potius ad iudices excusandos pertinet, in Platonis Apologia innocentiae suae conscius fortiter ac strenue causam dicit et omnem insolentiae speciem vitare studet. Optime cognosces, quid intersit, comparatis Apologiae Platonicae 21 A et nostrae particulae 14 paragrapho. Illic Socrates veritus, ne iudicum animos exulceraret, allato illo oraculo, quo omnium sapientissimus perhibitus erat, petit ab eis, ne irati tumultum faciant, hic idem oraculum eo consilio affert, quo magis iudicum animos exacerbet.

Cum fieri non potuerit, ut Socrates has sententias aperiret ac ne Hermogenes quidem talem magistri imaginem animo sibi conformare potuerit, cumque scriptor ipse testetur (§ 1), neminem alium illa in medium protulisse, veri simillimum videtur, eum hunc sermonem confinxisse, ut magniloquentiae ab aliis bene expressae causam adderet. Cui colloquio quo maiorem faceret fidem, Hermogenem illud referentem induxit, quem inter studiosissimos illius discipulos videbat[18]). Hinc apparet, cur ceteri, qui de eadem re scripserant, illum sermonem omiserint, quod, si ille revera a Socrate habitus esset, mirum foret. Neque tamen morabor, si quis putaverit, primas sententias ex Oeconomico 11, 22 subreptas esse, ubi eaedem sententiae eisdem paene verbis expressae sunt ab Ischomacho: οὐ γὰρ δοκῶ σοι αὐτὰ ταῦτα διατελεῖν μελετῶν, ἀπολογεῖσθαι μὲν ὅτι οὐδένα ἀδικῶ, quae sic in Apologia leguntur: οὐ γὰρ δοκῶ

---

18) Comm. I, 2, 48. Symp. I, 3. III, 14. IV, 47, 50. VI, 2.

σοι ἀπολογεῖσθαι μελετῶν διαβεβιωκέναι — ὅτι οὐδὲν ἄδικον διαγεγένημαι ποιῶν.

Primae deinde sententiae defensionis a Socrate habitae offensioni non sunt, cum e commentariis sumptae sint. Quod autem Socrates oraculum Chaerephonti editum protulit, in eo imitatio Platonicae Apologiae apparet (cf. 21 A). Ibi tamen Socrates se ab Apolline sapientissimum, hic liberalissimum, iustissimum, moderatissimum perhibitum esse dicit. Quamquam haec per se ferri possunt, cum ille virtutes non ab scientia sapientiaque discernat[19]) tamen cum in sequentibus (§ 16) accuratius virtutes illas explanet, non apte σοφὸν illi σώφρονι substituit, quoniam sapientia non modo temperantiae, verum etiam ceteris virtutibus, ut liberalitati iustitiaeque subest. Mirum autem in modum iustitia ab eo explanatur (§ 16): δικαιότερον δὲ τίνα ἂν εἰκότως νομίσαι τε τοῦ πρὸς τὰ παρόντα συνηρμοσμένου ὡς τῶν ἀλλοτρίων μηδενὸς προςδεῖσθαι. Num in eo iustitia posita est, quod quis maxime se ad res accommodat neque aliorum auxilio utitur, ac non in legibus observandis et tribuendo suum cuique[20])? Quae hic inveniuntur, potius ad αὐταρκείας virtutem, quam ad δικαιοσύνην pertinent[21]). Ea quae § 23 dicuntur: τὸ δὲ μὴ ἀποθανεῖν οὐκ ᾤετο λιπαρητέον εἶναι, ἀλλὰ καὶ καιρὸν ἤδη ἐνόμιζεν ἑαυτῷ τελευτᾶν novo documento sunt, Socratis veram imaginem plane detortam esse: Nam cum apud Platonem Socrates iudices non precetur, ne eos officio deesse cogat, hic ad preces non descendit, quoniam mori tunc temporis praestare videbatur. — Deinde quae in hac Apologia de litis aestimatione narrantur (§ 25) adversa, ut ita dicam, fronte cum eis pugnant quae in Platonis Apologia inveniuntur, quibuscum alii scriptores consentiunt. Hic § 23 Socrates

---

19) Comm. III, IX, 14.
20) Comm. IV, 6, 6.
21) cf. Comm. II, 6, 2.

neque ipse litem aestimasse neque amicis aestimare permisisse dicitur, ne criminum conscius videretur; cum tamen in Platonis Apologia dicat, se dignum esse, cui cotidianus victus in Prytaneo publice praebeatur[22]), et amicis permisit, ut se triginta minarum aestimarent[23]). Qua in re Diogenes Laertius Eubulidesque consentiunt cum Platone quamvis diversum drachmarum numerum referant[24]); igitur id quod Apologiae scriptor dicit, nemo credet. — Praepostera autem est tota sententiarum compositio. Legenti enim verba a paragrapho 22 ἐρρήθη — 23 οὐ προςβατὸν θανάτῳ, scriptor finem facere orationis et iudicii capitis videtur, cum ea quae suffragiis contra Socratem latis (§ 23 ἐπειδὴ ἡ δίκη κατεψηφίσθη) gesta sunt, narrentur; primum eum litem aestimare noluisse, deinde eum amicis e vinculo liberaturis morem non gessisse. Magno igitur opere miraberis, quod tamen denuo Socrates crimina refellens inducitur, cum iam finis iudicii esset (§ 24 sqq). Manifesta haec est Platonis Apologia imitatio, in qua quidem Socrates a iudicibus capitis damnatus pauca verba facit[25]); tamen cum illic a iudicibus petat, ut maneant[26]), hic tale quid non facit, ut patientiam iudicum in iram concitatorum mireris. Extrema autem verba οἶδ' ὅτι καὶ ἐμοὶ μαρτυρήσεται ὑπό τε τοῦ ἐπιόντος καὶ ὑπὸ τοῦ παρεληλυθότος χρόνου ὅτι ἠδίκησα μὲν οὐδένα πώποτε οὐδὲ πονηρότερον ἐποίησα non ita absurda sunt, ut vulgo putatur[27]) nam recte dici posse mihi videtur: futurum et praeteritum tempus testabuntur, me nemini nocuisse; futurum tempus: nempe ea quae ex factis dictisque proficiscuntur, ostendunt, qualia fuerint cuis

22) 37 A.
23) 38 B.
24) Diog. L. II, 41.
25) XXIX — fin.
26) XXXI ἀλλά μοι παραμείνατε τοσοῦτον χρόνον.
27) cf. Hug. l. l. p. 439.

facta dictaque; praeteritum tempus, cum ex vita ante acta mores eius optime cognosci possint[28]. Hoc tantum moneri potest, supervacaneum esse illud alterum, quippe cum ex iis, quae e factis dictisque post mortem proficiscuntur, satis appareat, qualis vita eius ante acta fuerit.

Vaticinium autem illud (§ 29) Acyto de corrupto filio datum hominis non boni, sed malitiosi est. Recte Schneiderus iudicare mihi videtur, Socrate indignum fuisse, aliorum malis gaudere. Cur autem scriptor Socratem aliquid vaticinantem fecerit, perspicies, si Apologiae Platonis verba (XXX) comparaveris: τὸ δὲ δὴ μετὰ τοῦτο ἐπιθυμῶ ὑμῖν χρησμῳδῆσαι καὶ γάρ εἰμι ἤδη ἐνταῦθα, ἐν ᾧ μάλιστα ἄνθρωποι χρησμῳδοῦσιν, ὅταν μέλλωσιν ἀποθανεῖσθαι; vaticinatur autem, iudices multo maiorem poenam soluturos, quam se, cum damnatus sit, solvere putari: quod vaticinium non a malitia ductum est. Inter Platonis et nostrae Apologiae verba similitudo quaedam est, cf. § 30: βούλομαι δὲ καὶ ἐγὼ χρησμῳδῆσαί τι et Pl. Ap. τὸ δὲ δὴ μετὰ τοῦτο ἐπιθυμῶ χρησμῳδῆσαι; ad alteram sententiam magis probandam Homero auctore utitur: ἀλλὰ μέντοι ἀνέθηκε μὲν καὶ Ὅμηρος ἔστιν οἷς τῶν ἐν καταλύσει τοῦ βίου προγιγνώσκειν τὰ μέλλοντα. Luce clarius mihi videtur, scriptorem hic quoque Platonem imitatum esse.

Haec habui, quae de rebus sententiisque dicerem. Hinc apparet, mores factaque Socratis a scriptore narrari multis fabulis et falsis rebus iam pertexta, ut vel ex hac re colligas, eum qui haec composuit, ab ea aetate, qua philosophus ille vixit, longe abfuisse. Hoc iudicium dicendi genere verborumque delectu confirmatur. Leonardus Schmitzius[29] cum sermonem huius Apologiae nihil habere

---

[28]) cf. Hyperidem pro Lycophr. col. XII ἀλλ' ὁ παρεληλυθὼς χρόνος μάρτυς ἐστὶν ἑκάστῳ τοῦ τρόπου ἀκριβέστατος.

[29]) Classical Museum II, 221—229.

statuat, quod a Xenophonte illiusque aetate abhorreat, non recte iudicasse mihi videtur. Vides autem, quomodo quis ad hoc iudicium adduci possit: primum multae sententiae totidem paene verbis e Xenophontis opere sumptae sunt, deinde sententiarum structura formaque in ceteris partibus haud ita a Xenophontis eiusque aetatis usu aliena est. Tamen tanta copia est eorum verborum earumque dictionum, quae neque ab illo neque ab ullo homine illius aetatis usurpari potuerint, ut mirum sit, haec virum illum doctissimum fugisse. In quibus inveniendis Dindorfius et Schneiderus iam magnam operam collocaverunt.

Ac primum quidem scriptor dictionum in re iudiciaria solemnium et immutabilium plane ignarus est.

Dicit enim § 1, Socratem κληθῆναι εἰς τὴν δίκην qua dicendi ratione nemo veterum usus est pro: καλεῖν εἰς τὸ δικαστήριον, ἡ δίκη εἰςκαλεῖται vel simplici καλεῖσθαι et προςκαλεῖσθαι. Recte Dindorfius grammaticorum sermonem contulit, Hesychii s. v. κλητήρ: ὁ εἰς τὴν δίκην καλῶν, Pollucis 8, 46 s. v. προβολή: κλῆσις εἰς δίκην. De causa ea, qua Socrates condemnatus est, mire dicit: § 23 ἡ δίκη κατεψηφίσθη quasi ipsa causa condemnetur, non homo qui petitur. Alterum verbum quod condemnandi vim habet κατακρίνειν mirum in modum usurpavit: κατακρίνεται μοι omisso subiecto (7). Huius verbi cum dandi casu coniuncti duo apud Herodotum exempla extant (II, 136, VII, 146) ut opus non sit, hic μοι in μου mutare. Ut illius ἡ δίκη καταψηφίζηται loco veteres dicebant: οἱ δικασταὶ καταψηφίζονταί τινος, aut καταψηφίζεταί τις aut addita poena καταψηφίζεταί τινος θάνατος, sic pro κατακρίνεταὶ μοι: κατακρίνομαι aut ὁ θάνατος κατακρίνεταί μου. Porro si quis verba facit ut iudicum gratiam captet, e constanti veterum usu dicitur πρὸς χάριν εἰπεῖν. Hic scriptor § 4, ἐπιχαρίτως εἰπεῖν posuit. Deinde ὑποτιμᾶσθαι verbum § 23 apud recentiores demum significat: litem contra actorem

aestimare[30]), veteribus semper ἀντιτιμᾶσθαι usitatum erat. Iisdem servorum plagii nomen semper ἀνδραποδισμός, non ἀνδραπόδισις erat, quod hic scriptor cum (Comm. I, II, 62) verbum ἀνδραποδίζεσθαι invenisset, substituerat.

Ad haec quae manifesta recentioris originis indicia sunt, alia accedunt.

In colloquio § 6 Socrates τὰ τοῦ γήρως ἀποτελεῖσθαι dixisse fertur. Nemo tamen Atticorum mediae verbi ἀποτελεῖν formae eam vim tribuit, qua significet: persolvere id quod debetur, hoc ipsum activa forma ἀποτελεῖν designabat. Non apte tamen Dindorfius (Xen. opp. Politica, Equestria Venatica Ox. pag. VIII) verba libelli de republ. Lacedaemoniorum contulit, ubi II, 13 haece leguntur: εἰ μέν τις αὐτὸς ὢν οἷον δεῖ ἀγασθεὶς ψυχὴν παιδὸς πειρῷτο ἄμεμπτον φίλον ἀποτελέσασθαι: hic media forma propriam vim obtinet: sibi reddere, quod cur a veteribus dici non potuerit non intellego. § 7 ἀπομαραίνεσθαι veteres numquam de morientibus hominibus usurpaverunt, hic autem cum eo, quod moriens sanum corpus habere dicitur, male convenit. Veteres semper peculiarem illius verbi vim retinuerunt. In colloquii fine § 8 τὰ ἀποφευκτικά alienum est a veterum consuetudine. Adiectiva enim verbalia verbi φεύγειν quae in ικός desinunt, non inveniuntur, nisi in recentiorum scriptis, ut διαφευκτικός[31]) ἐκφευκτικός[32]) φευκτικός[33]). οἰωνιστήριον § 12 apud posteriores scriptores invenitur ut Dionysium Halic. (1, 86) apud quem tamen significat, id quod e forma vocabuli colligis: auguraculum; Apologiae scriptor hanc vim in eam significationem deflexit, ut idem sit, atque οἰωνός. Ignotus est Atticis

---

30) Libanius in argum. Midianae or. 609, 14, ὁ ἀγὼν ὁ περὶ ὑποτιμήσεως, Pollux. 8, 63 ἀτίμητος δίκη ἣν οὐκ ἔστιν ὑποτιμήσασθαι.

31) Luc. Tim. 29.

32) Schol. Ar. Plut. 63.

33) Eustathius.

usus verbi συναρμόττειν, qui in verbis ὁ πρὸς τὰ παρόντα συνηρμοσμένος (§ 16) cernitur: is qui ad res praesentes se accommodat iisque contentus est. Prope tamen ad hanc significationem intransitivus eiusdem verbi usus accedit. Recentiorum illius usus exempla plura extant. Maximus. Tyr. Diss. 7, 2, vol. I, p. 104: ὁ τῶν φιλοσόφων λόγος συναρμόζεται τοῖς πάθεσι, Diog, Laert. 4, 37, ἅπαντι συναρμόσασθαι καιρῷ). § 19 πολυδάπανος de hominibus dictum non apud Atticos scriptores invenies. De rebus tamen πολυδάπανος ab Herodoto (2, 137) et ab auctore libelli de republica Lacedaemoniorum (5, 3) positum est, cum de hominibus praeter hunc scriptorem a Diodoro Zonaraque usurpatum sit. Veteres Atticorum scriptores πολυτελεῖς de hominibus dicere soliti sunt. Ibidem εὐδίαιτος et μετριοπότης leguntur, quae aliunde cognita non sunt, nisi ex Pollucis onomastico. Cum in Apologia πιλυδάπανος opponatur, non dubium est, quin hic εὐδίαιτος significet eum qui parco victu contentus est. Tamen Pollucis verba 6, 27 ἔστι δ' εἰπεῖν ἑστιάτωρ λαμπρός, μεγαλοπρεπὴς — διηκριβωμένος εὐδίαιτος μεγαλόφρων et 9, 24 πόλιν μικρὰν ἐπαινῶν ἐρεῖς μετρίαν — οἰκήσιμον εὐδίαιτον comparanti hic potius eum qui bono lautoque victu fruitur, significat, id quod ex compositione colligas. § 20 ναὶ μὰ τὸν Δία γε a veterum consuetudine alienum est qui particulam[34]) γε post νὴ Δία, μὰ Δία, νὴ τὸν Ἀπόλλω non ponebant, nisi alio vocabulo intermisso. Recentiores tamen ut Lucianus, Arrianus, Galenus hanc legem migrarunt, ut verisimile sit, hunc scriptorem sic loqui solitum neque vitium librarii deprehendi, qui quidem saepe γε particulam transposuerunt vel addiderunt, ut καίτοι γε[35]). Similiter res se habet in verborum coniunctione οὔτε γάρ § 24, cui non aliud οὔτε respondet. Incertum est, utrum id e recentiorum more,

---

[34]) cf. Porson. adversaria p. 33.

[35]) cf. Dind. ad Comm. I, II, 3.

qui sic loquebantur, repetendum, an librariorum vitio positum sit, qui facile oculis ad sequentia οὔτε θύων οὔτε ὄμνυς οὔτε ὀνομάζων aberrare poterant. Certum tamen est, § 27 ὁμολογουμένως τοῖς εἰρημένοις ἀπῄει e recentiorum consuetudine dictum esse. Veteribus enim ὁμολογουμένως „e communi omnium consensu“ significavit et ea, qua hic usurpatum est, significatione ὁμολόγως dicebant. Notum est Zenonis placitum a Diogene Laertio traditum 7, 87: Ζήνων τέλος εἶπε τὸ ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν. Media forma ἐπιτελέσασθαι hic deflexa est ab significatione quam apud reliquos obtinet. Ab iis enim propria significatione dicitur, neque ab activo ἐπιτελεῖν aliter discernitur, atque cuiusque verbi media forma ab activa (ut Pl. Philebus 27 C. ἐπειδὴ ταῦτα οὕτω διειλόμεθα, κάλλιον ἂν καὶ τὴν κρίσιν ἐπιτελεσαίμεθα). Hic (§ 33) tamen vim moriendi habet, ubi potius passivam formam exspectas; § 34 ἀξιομακάριστος dignus, qui inter felicissimos numeretur, neque ceteri veteres scriptores nec Xenophon usurpaverunt, quamquam is composita cum ἄξιος verba magno studio amplexus est et multa finxit: ex iis scriptis quae certe ab eo composita sunt, haec adnotavi ab eo inventa: ἀξιάκουστος, ἀξιέπαινος, ἀξιέραστος, ἀξιόεργος, ἀξιοθαύμαστος, ἀξιοπρεπής, ἀξιόσκεπτος, ἀξιοστράτηγος, ἀξιοτέκμαρτος, ἀξιοφίλητος. Tamen semper μακαριστός Xenophon dicebat, cum eodem modo ἀξιομακάριστος in eadem sententia uti posset[36]). Deprompsit hoc verbum Ignatius in epistulis 11 p. 69, 74, 100, qui τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἀξιομακάριστον dicit. Vides, scriptorem praeterquam, quod ipsas Xenophontis sententias verbaque identidem surripuit, eiusdem sermonem imitatum esse, ad illius normam novum compositum fingentem. Idem observari licet ex eo, quod ea ipsa verba, quae Xenophontis propria sunt, ut διασαφηνίζειν, ἀμφιλέγειν, συμβούλευμα adsumpsit. Deinde nonnulla ascivit, quae poetis Platoni-

[36]) An. 1, 9, 6 τὸν βοηθήσαντα πολλοῖς μακαριστὸν εἶναι ἐποίησεν.

que ac Thucydidi et Herodoto usitata erant. quo fit, ut oratio variam quandam speciem praebeat. Ut ἀλγύνεσθαι § 8, cuius loco prosa oratione dicitur ἀλγεῖν, εὐπάθειαι (§ 18) significatione deliciarum Herodoto, Platoni, auctori Agesilai usitatum, εὐπραγεῖν (§ 27) Thucydidi bis usurpatum, pro quo ceteri εὖ πράττειν dicebant, κακοδοξία (§ 31), Platonis proprium pro ceterorum αἰσχρὰ δόξα.

Nonnulla perobscure dicta sunt, ut potius suspicari, quam intellegere possis, quid scriptor voluerit: ut § 7 ἢν γὰρ νῦν κατακριθῇ μοι, δῆλον ὅτι ἐξέσται μοι τῇ τελευτῇ χρῆσθαι ἣ ῥάστη μὲν ὑπὸ τῶν τούτου ἐπιμεληθέντων κέκριται: οἱ τούτου ἐπιμεληθέντες videntur medici intellegendi esse, qui hominum qui venenum poti sunt motum et condicionem digna esse censent observatione. Extrema sermonis verba § 8 fortasse corrupta sunt: cum τοῦτο in εἰ γὰρ τοῦτο διεπραξάμην referri non queat, nisi ad ea quae praecedunt: τὸ ζητεῖν τὰ ἀποφευκτικά cumque e sententiae conexu referri necesse sit ad τὰ ἀποφευκτικά, fortasse Apologiae scriptor ταῦτα scripsit. Multo magis corrupta videntur, quae secuntur: γῆρας, εἰς ὃ πάντα τὰ χαλεπὰ συρρεῖ καὶ μάλα ἔρημα τῶν εὐφροσυνῶν. Primum enim quaeres, cur alterum membrum καὶ μάλα—εὐφροσυνῶν additum sit, cum per se appareat, ut cetera mala, sic ea quae in senes cadere solent, nullam delectationem habere, deinde non intelleges, cur particula, quae est καὶ, χαλεπὰ et ἔρημα disiungantur, cum χαλεπὰ sint ἔρημα εὐφροσυνῶν. Quare nisi forte vitium scriptoris culpa factum est, coniectura Schneideri, qui ἔρημα in ἔρημον mutavit, ut ad γῆρας pertineat, probabilis mihi videtur. In iis quae secuntur ὅσων νομίζω τετυχηκέναι τῶν καλῶν καὶ παρὰ θεῶν καὶ παρ' ἀνθρώπων generaliore notione τῶν καλῶν significasse videtur τὰς τιμάς. Fortasse Xenophontis verborum memor erat, quibus (Comm. III, 1, 1) honores vel munera publica καλά appellat. Illic autem statim intellegis, quid Xenophon intellegi voluerit, hic tum demum, cum defensionem Socratis

apud iudices perlegeris. Neque tamen credibile est, καλῶν ex τιμῶν corruptum esse, id quod Hirschigius censere videtur, cum restituat τιμῶν[37]). Non recte Socrates assecutus esse θεοφιλῆ μοῖραν dicitur, (§ 32), cum dii non ipsam mortem, sed hominem diligant. Longe obscurissima sententia § 33 reperitur: ἐπεὶ γὰρ ἔγνω τοῦ ἔτι ζῆν τὸ τεθνάναι μᾶλλον αὐτῷ κρεῖσσον εἶναι, ὥςπερ οὐδὲ πρὸς τἄλλα τἀγαθὰ προςάντης ἦν, οὐδὲ πρὸς τὸν θάνατον ἐμαλακίσατο, ἀλλ' ἱλαρῶς καὶ προςεδέχετο αὐτὸν καὶ ἐπετελέσατο. προςάντης cum „acclivis difficilisque" designet, hic propter sententiam ferri non potest. Contrariam fere notionem desideres e verbis οὐδὲ πρὸς τὸν θάνατον ἐμαλακίσατο. Tamen etiamsi cum Dindorfio, rato, scriptorem προςηνής cum προςάντης commutasse, προςηνής ponis, oratio non magis perspicua fit, cum explorare non possis, quid τἄλλα τἀγαθὰ hic significent: ut ne ad cetera quidem bona mollis vel facilis erat, sic ne ad mortem quidem mollis erat, sed hilariter et eam excepit et e vita excessit. Obscuritas hic potius scriptoris culpa, quam librariorum facta esse videtur.

Ut ex sententiis, ita ex sermone cognoscitur, quam longe homo ille male sanus a suavitate et nativa quadam simplicitate Xenophontis absit; nam orationem verbis rarioribus aut a propria significatione deflexis ornare fucareque studuit. Quod fieri non poterat, nisi temporibus labentis sermonis Graecorum. Non absimile vero est, hanc Apologiam primis a. Chr. n. saeculis scriptam esse. Primo enim saeculo p. Chr. n. eam iam Xenophontis nomine latam esse, ex Dionis Chrysostomi oratione XXVIII sequitur. Qui cum Melancomae athletae invicti mortem tamquam deorum beneficium praedicet, eas sententias eaque verba profert, ut Apologiam ei in manibus

---

37) Miscell. phil. fasc. 2, 120.

fuisse appareat: ἀνάγκη γὰρ αὐτῷ ἦν προβαίνοντι ἀντὶ μὲν καλλίστου αἰσχροτέρῳ γίγνεσθαι (535 R), quae sententia sic in Apologia legitur: νῦν δὲ εἰ ἔτι προβήσεται ἡ ἡλικία, οἶδ' ὅτι ἀνάγκη ἔσται τὰ τοῦ γήρως ἀποτελεῖσθαι. Cum in octavo commentariorum capite verba mutata sint εἰ δὲ βιώσομαι πλείω χρόνον ἴσως ἀναγκαῖον ἔσται τὰ τοῦ γήρως ἐπιτελεῖσθαι (§ 8), non dubium est, quid Dio, quem Xenophontis studiosissimum fuisse notum est[38]), respexerit. Finem versus eandem sententiam, quae in Apologia § 26 invenitur, profert: ταῦτα μὲν καλῶς εἶπας εἰς παραμυθίαν ἀνθρώπων; in Apol.: παραμυθεῖται δέ τι με καὶ Παλαμήδης.

Summam igitur si subducimus, haec quae dicitur Apologia ab homine aliquo composita est, qui, cum commentarios fine carere videret, eum imponere animum induxit. Scribendi occasio data est eo, quod omnes causam magniloquentiae Socratis ab iisdem bene expressae neglexerant; hanc igitnr distincte explicare sermone conficto animo proposuit. Quod Socrates in hoc sermone se iudices ut se condemnent irritaturum esse dicit, id oratione verbis Xenophontis conscripta illustravit, ita tamen, ut simul magistrum a criminationibus se vindicantem faceret. Consentaneum est, scriptorem hic illic Platonis Apologiam imitatum esse. Narratiunculae in extrema parte (§ 31) collocatae, ut videtur, tunc haminum ore ferebantur. Cum scriptor imaginem Socratis plane deformatam adumbraverit, sermone undique collecto et fucato usus, cumque Apologia primo saeculo p. Ch. n. iam sub Xenophontis nomine ferretur, sequitur, eum illo tempore, quo omnia ad deteriora vergebant, scripsisse tertio vel altero vel priore saeculo a. Chr. n. Certo scimus, eadem aetate Agesilaum et Oeconomici particulam cap. IV, 18—25 nata esse.

---

[38]) cf. oratio XVIII.

II.

Transeo nunc ad alteram commentationis partem, qua octavum caput neque a Xenophonte compositum esse et ab eo, qui hoc conscripsit, ex Apologia totum fere excriptum ostendam.

Respondetur hoc capite iis, qui Socratem mendacii de daemonio suo convinci opinantur, quia affirmans, se a daemonio moneri, quid sibi faciendum omittendumque esset, tamen a iudicibus damnatus sit. Ille iam ad eam aetatem provectus fuisse dicitur, ut ei paullo post vita relinquenda esset, deinde senectutis incommoda fugisse et magnam sibi gloriam paravisse, cum per tempus inter condemnationem et mortem intermissum eandem hilaritatem constantiamque atque in vita exhibuisset. Additis deinde verbis quibusdam absurdis de pulcherrima et beatissima eius morte, subito sermo ille Socratis Hermogenisque inseritur; primo iisdem sententiis (4—8), dein aliis (9, 10). Socrates exponit, diis placere, ut nunc e vita decedat neve eam laboribus plenam producat. Si iniuste moriatur, non sibi, sed iudicibus hoc ignominiae fore, sibi tamen magnam gloriam partum iri, si iam moriatur. Brevis deinde virtutum, quae commentariis continentur, conspectus additur.

Ex hoc argumento hoc caput cum eo consilio, quod Xenophon per commentarios secutus est, non convenire apparere mihi videtur. Is enim cum prioribus capitibus magistrum a criminationibus accusatorum vindicare studuisset et tertio capite eum factis dictisque discipulis profuisse ostendisset, inde a quarto capite ea colloquia protulit, e quibus pateret, Socratem idoneum fuisse, qui alios meliores redderet (cf. cap. IV, 1, εἰ δέ τινες Σωκράτη νομίζουσιν ὡς ἔνιοι γράφουσί τε καὶ λέγουσι περὶ αὐτοῦ τεκμαιρόμενοι προτρέψασθαι μὲν ἀνθρώπους ἐπ᾽ ἀρετὴν κράτιστον γεγονέναι, προαγαγεῖν δ᾽ ἐπ αὐτὴν οὐχ ἱκανὸν, σκεψάμενοι — ἃ λέγων συνημέρευε τοῖς συνδιατρίβουσι, δοκιμαζόντων εἰ

ἱκανὸς ἦν βελτίους ποιεῖν τοὺς συνόντας, λέξω δὲ πρῶτον). Tale consilium, quale ex omnibus sermonibus apparet, non in huius capitis sermone cognoscitur, quo quidem nihil aliud demonstretur, quam illud tempus, quo Socrates mortuus est, morti commodissimum fuisse. Neque tamen Dindorfii sententiam probo, qui dicit[39]), hoc caput alienum esse ab eo consilio, quod in initio declaretur, ut referendis sermonibus quos Socrates habuerat antequam in ius vocaretur iudicum sententia refellatur. Neque enim tale quid a Xenophonte dictum inveni. Quamquam infitias ire non queo, eos sermones quos Xenophon protulit, vitam Socratis ante iudicium tangere, tamen cur sermo post condemnationem habitus referri non potuerit, non intellego, dummodo cum consilio, quod supra demonstravi, congruat.

Accedit alterum argumentum extrinsecus petendum. Oeconomici enim liber, qui inscribitur, cum a verbis ἤκουσα δέ ποτε αὐτοῦ καὶ περὶ οἰκονομίας τοιάδε διαλεγομένου incipiat, a Xenophonte cum commentariis, quibus alii sermones continentur, coniunctus sit necesse est. Neque enim δὲ neque αὐτοῦ, neque καὶ intellegi posset. Id quod nobis coniectura assequendum est, iam Galenus coniecisse videtur, qui eos reprendit, qui librum aliquem a particula δὲ incipere posse opinabantur[40]): τινὲς εἰς τοσοῦτον ἥκουσι σοφίας ὥστε τοῦ Ξενοφῶντος Οἰκονομικοῦ μνημονεύειν οἰόμενοι μαρτυρεῖν αὐτοῖς ἔθος εἶναι τοῖς παλαιοῖς ἐν ἀρχῇ λόγου χρῆσθαι τῷ συνδέσμῳ δὲ· διὰ τοῦτό φασιν ἄρχεσθαι τὸν Ξενοφῶντα τοῦ συγγράμματος οὕτως· ἤκουσα δε — μὴ γιγνώσκοντες ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο τῶν Σωκρατικῶν ἀπομνημονευμάτων ἐστὶ τὸ ἔσχατον). Veri simillimum est, Xenophontem Oeconomicum postea compositum addidisse

---

[39]) Praef. XIII.

[40]) vol. 12, p. 288.

commentariis, a quibus deinde nescio qua de causa seiunctus est. Adicere autem eum non poterat, nisi si clausula, quae nunc legitur, commentarios nondum addita erat.

Quae duo argumenta quamquam rem iam conficiunt, tamen ex ipsis verbis alia addenda sunt, quibus iudicium modo factum confirmabitur.

In altera paragrapho is qui hoc caput scripsit de legationis illius Delphicae negotio loquitur, hisce additis verbis: τὸν δὲ νόμον μηδένα ἐᾶν δημοσίᾳ ἀποθνήσκειν ἕως ἂν ἡ θεωρία ἐκ Δήλου ἐπανέλθῃ. quae a Xenophonte vel ab aequali scripta esse nego: nam haec res omnibus, qui tunc erant, Atheniensibus notissima erat neque opus erat eam pluribus verbis explicare. Fortasse haec ex Platonis Phaedone (§ 1) sumpta sunt, ubi Phaedo Echecrati advenae hunc morem hisce verbis explanat: νόμος ἐστὶν αὐτοῖς δημοσίᾳ μηδένα ἀποκτείνειν, πρὶν ἂν εἰς Δῆλον ἀφίκηται τὸ πλοῖον καὶ πάλιν δεῦρο. Ibi apta sunt, cum advenae hic mos (p. 21 et 22 l. l. declaretur. Neque tamen Geelio assentiri possum, qui) in antecedentibus verbis ἀνάγκη μὲν ἐγένετο αὐτῷ μετὰ τὴν κρίσιν τριάκοντα ἡμέρας βιῶναι διὰ τό Δήλια μὲν ἐκείνου τοῦ μηνός εἶναι interpolatorem invenisse sibi visus est, quippe qui numerum triginta dierum finxisset, collatis Platonis verbis τοῦτο δ' ἐνίοτε ἐν πολλῷ χρόνῳ γίγνεται. Poterat enim ab aliis certus ille dierum numerus traditus esse. Idem numerus in XIV. epistula Socratica invenitur, ut non videam, cur de eo dubitandum sit, quamvis illae epistulae ipsae spuriae sint. — In virtutum enumeratione (§ 11) Socrates tam pius fuisse dicitur, ut nihil sine deorum sententia faceret (ὥςτε μηδὲν ἄνευ τῆς τῶν θεῶν γνώμης ποιεῖν). Haec non aliter intellegere possum, quam eum quidquid adgrediebatur, deos consuluisse. Atqui ipse Socrates eos insanire dixerat, qui de omnibus rebus deos consulerent, cum id quod in humanam intellegentiam caderet, ipsis iudicandum esset; de iis solis consulendos esse deos,

quorum eventus incertus esset[41]). Ceterum ea ipsa, quae Socrates in hoc postremo capite fecisse traditur, huic sententiae repugnant. Nam cum ad excogitandam defensionem aggressurus esset, a daemonio impeditus est, quoniam contra deorum voluntatem ageret. Quodsi nihil sine deorum voluntate fecisset, cur non prius eos consuluerat, num iis placeret, ut orationem meditaretur? Pugnant igitur illa verba et cum iis, quae Socrates in commentariis dicit et cum iis, quae capitis octavi scriptor eundem facientem inducit.

Gravissimum tamen argumentum est, quod extremi capitis scriptor verba sententiasque Apologiae ad suum opus conficiendum adhibuit ita, ut hic verba mutaret, illic sententias dilataret vel adderet, qua re, ut solet, ei accidit, ut in ineptias incideret.

Iam supra demonstraveram, Apologiae scriptorem, quantum e primis eius verbis concludi possit, octavum caput vel similem commentariorum conclusionem in manibus non habuisse. Negat enim, quemquam ante se docuisse, cur Socrates illa magniloquentia usus esset. Atqui hoc ipso octavo capite cum in verbis quae sermonem illum antecedunt, tum maxime in ipso sermone Apologiae communi eadem causa, quae in Apologia, affertur: mors tunc Socrati vitae praeferenda videbatur. Iam cum integras dictiones alter ab altero surriperet, scriptor octavi capitis Apologiam in manibus habuerit necessest, nisi forte putas, eum eas quae utrique communes sunt sententias ab alio furatum esse, qui eas ex Apologia sumpserat. Cum autem uterque scriptor dicat, se sermonem illum ab Hermogene accepisse, possit quispiam conicere, octavi capitis scriptorem sermonem illum ex alio fonte hausisse, praesertim cum nonnullae sententiae hic inveniantur, quae in Apologia non leguntur. Primum tamen illum sermonem numquam a Socrate habitum, sed a scriptore Apologiae fictum

---

41) Comm. I, 1, 9.

demonstrasse mihi videor, deinde ex verborum comparatione elucet, eum ipsa Apologiae verba descripsisse, sententias mutavisse dilatandique studio ductum corrupisse.

Postquam enim sermonem illum primo totidem fere verbis retulit et docuit, quare Socrati mors illo ipso tempore praeferenda videretur, subito § 9 ad novam rem Socratem transeuntem facit: ἀλλὰ μὴν εἴ γε ἀδίκως ἀποθανοῦμαι, τοῖς μὲν ἀδίκως ἐμὲ ἀποκτείνασιν αἰσχρὸν ἂν εἴη τοῦτο. Iam non ambigitur, has et quae secuntur sententias Apologia § 26 sqq. sumptas esse: ἀλλ' οὐδὲ μέντοι ὅτι ἀδίκως ἀποθνήσκω διὰ τοῦτο μεῖον φρονητέον· οὐ γὰρ ἐμοί, ἀλλὰ τοῖς καταγνοῦσι τοῦτο αἰσχρόν ἐστιν. Hae tamen sententiae in Apologia non ad sermonem, sed ad defensionem apud iudices pertinent, et artissimo vinculo cum antecedentibus coniunctae sunt, cum tamen scriptor octavi capitis eas ad conficiendum suum colloquium adhiberet, omissa extrema eius parte quae in Apologia legitur. Paupertatis autem insigne documentum scriptor dedit, cum novam illam sententiam aliunde sumptam ad praecedentem eisdem particulis, a quibus illam inceperat, adnecteret: ἀλλὰ μὴν—γε. Ad hanc quaestionem tamen conficiendam opus est quaerere, cur scriptor capitis extremam partem colloquii omiserit, Quod perfacile est ad intellegendum. In iis enim, quae omissa sunt, Socrates exponit, deos sibi non solum opportissimam, verum etiam facillimam praebituros esse mortem. quae praeterea amicis non molesta futura et maximum sui desiderium excitatura sit. Ad quam mortem ut iudices se darent, eos ad condemnandum se irritaturum esse. Iam octavi capitis scriptor vel in prima paragrapho inde a verbis ἐννοησάτω πρῶτον μὲν de mortis genere exposuerat. Ibidem Socrati laudi verterat, quod mortis condemnationem lenissime fortissimeque tulisset[39]). Hoc cum fecisset, So-

39) τὴν κατάγνωσιν τοῦ θανάτου πραότατα καὶ ἀνδρωδέστατα ἐνεγκών.

cratem ad mortem paratum ipsum iudices ut se condemnarent irritavisse dicere non poterat. Itaque cum illas sententias in initio collocasset, recte extremam illam colloquii partem omisit, inepte sententias aliunde petitas substituit, quae praesertim ad sermonem illum non pertinerent.

Ut hic nexum sententiarum mutavit, sic alias novas addidit et dilatavit. Vel in prima paragrapho hoc cognoscitur: εἶτα ὅτι τὸ μὲν ἀχθεινότατόν τε τοῦ βίου καὶ ἐν ᾧ πάντες τὴν διάνοιαν μειοῦνται ἀπέλιπεν, ἀντὶ δὲ τούτου τῆς ψυχῆς τὴν ρώμην ἐπιδειξάμενος εὔκλειαν προςεκτήσατο, ad quas sententias conficiendas Apologiae verba § 32 adhibuit: τοῦ μὲν γὰρ βίου τὸ χαλεπώτατον ἀπέλιπε, τῶν δὲ θανάτων τοῦ ῥᾴστου ἔτυχεν· ἐπεδείξατο δὲ τῆς ψυχῆς τὴν ῥώμην· ἐπεὶ γὰρ et quae secuntur. Cum hae sententiae nimis breves concisaeque essent, amplificavit, addito: ἐν ᾧ πάντες τὴν διάνοιαν μειοῦνται quae quam vera non sint nemo est, quin videat; nempe nonnulli senes usque ad extremum spiritum mente vigent. Simpliciori verbo χαλεπώτατον poeticum verbum ἀχθεινότατον substituit.

Maxime vero in sermone ipso stultum se praebuit. Quotiens enim sententias dilatavit, totiens peccavit: Primum § 4 Socrates respondisse dicitur Hermogeni mirato, cur defensionem non meditaretur: οὐ γὰρ δοκῶ σοι τοῦτο μελετῶν διαβεβιωκέναι, ὅτι οὐδὲν ἄλλο ποιῶν διαγεγένημαι ἢ διασκοπῶν μὲν τά τε δίκαια καὶ τὰ ἄδικα, πράττων δὲ τὰ δίκαια καὶ τῶν ἀδίκων ἀπεχόμενος ἥνπερ ἐνόμιζον καλλίστην μελέτην ἀπολογίας εἶναι. Eaedem sententiae in Apologia, quae dicitur, concisius meliusque expressae sunt § 3 οὐ γὰρ δοκῶ σοι ἀπολογεῖσθαι μελετῶν διαβεβιωκέναι — ὅτι οὐδὲν ἄδικον διαγεγένημαι ποιῶν, ἥνπερ νομίζω μελέτην καλλίστην ἀπολογίας εἶναι. Haec enim earum vis est: per totam vitam defensioni meae consului, quia nihil iniuste egi: quare facta mea pro me loquentur. Contra quam supervacanea sunt verba διασκοπῶν τὰ δίκαια καὶ τὰ ἄδικα quamque inepte verba τὰ δίκαια et τὰ ἄδικα cum

magna vi repetuntur, quasi aliquid proferatur, quod maximi momenti sit. Nam e Socratis doctrina per se patet, ei qui semper iusta agat, semper considerandum esse, quid iustum sit. Quantam vero operam sententias amplificandi dederit quamque non sanam cogitationem concipere potuerit, e § 7 patet: ἃ ἐγὼ (sc. τὸ βελτίω γίγνεσθαι) μέχρι τοῦδε τοῦ χρόνου ᾐσθανόμην ἐμαυτῷ συμβαίνοντα καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἐντυγχάνων καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους παραθεωρῶν ἐμαυτὸν οὕτω διατετέλεκα περὶ ἐμαυτοῦ γιγνώσκων· καὶ οὐ μόνον ἐγώ, ἀλλὰ καὶ οἱ φίλοι οὕτως ἔχοντες περὶ ἐμοῦ διατελοῦσιν ubi verba Apologiae § 5 ὥςτε — ταὐτὰ εὕρισκον καὶ τοὺς ἐμοὶ συγγιγνομένους γιγνώσκοντας περὶ ἐμοῦ, nimium quantum dictracta sunt. Spatium illud, quod distrahendo natum est, inepte expletum est. Dicit enim, Socratem semper sensisse, se meliorem fieri inter alios homines versatum (καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἐντυγχάνων). Haec quid sibi velint, non intellego. Neque enim aliter homo Graecus melior evadere poterat, quam inter alios versatus. Extrema autem verba οὕτω διατετέλεκα περὶ ἐμαυτοῦ γιγνώσκων eandem sententiam repetunt, quae iam primis verbis subest. Nam ex eo, quod quis usque ad illud tempus quo loquitur, sentire dicitur, se meliorem fieri, sequitur, eum de se semper sic statuisse. In altera huius enunciationis parte cum ab addendis sententiis non temperaret, in novas ineptias incidit; pergit enim: καὶ οὐ μόνον ἐγώ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐμοὶ φίλοι οὕτως ἔχοντες περὶ ἐμοῦ διατελοῦσιν, οὐ διὰ τὸ φιλεῖν ἐμέ, καὶ γὰρ οἱ τοὺς ἄλλους φιλοῦντες οὕτως ἂν εἶχον πρὸς τοὺς ἑαυτῶν φίλους, ἀλλὰ διόπερ καὶ αὐτοὶ ἂν οἴονται ἐμοὶ συνόντες βέλτιστοι γίγνεσθαι. Nempe Socratem latere non potuit, saepe fieri, ut nonnulli amicos ideo probos existiment, quia eos amant. In eis quae secuntur cum in Apologia simplicia verba invenisset, ὅταν αἴσθωμαι χείρων γιγνόμενος πῶς ἂν ἐγὼ ἔτι ἂν ἡδέως βιοτεύοιμι non temperavit, quin oppositam rem adderet; ἀλλὰ μὴν ταῦτά γε μὴ αἰσθανομένῳ μὲν ἀβίωτος

ἂν εἴη ὁ βίος, αἰσθανόμενον δὲ πῶς οὐκ ἀνάγκη τε καὶ ἀηδέστερον ζῆν, ubi ea quae ex opposita re per se intelleguntur, non apte per particulas ἀλλὰ μὴν — γε adnectuntur. Utrum tamen ille antithesin captans in ineptum ἀβίωτος βίος inciderit, cum illi sententiae βιωτός βίος conveniat, an ἀβίωτος librariis tribuendum sit, pro certo statui non potest. Post ea verba quae ex § 26 Apolo giae sumpta sunt, alia sententia legitur, quae omnes qnae toto capite inveniuntur ineptias superat: εἰ γὰρ τὸ ἀδικεῖν αἰσχρόν ἐστι, πῶς οὐκ αἰσχρὸν καὶ τὸ ἀδίκως ὁτιοῦν ποιεῖν. Hoc vel fatuus intellegat, si iniuste facere turpe sit, non minus turpe esse aliquid iniuste facere. Haec absurda sententia plerisque alia manu addita videbatur. Primum tamen non video causam, cur alius aliquid addiderit, cum omnia his omissis plana et perspicua sint, deinde non scholiastarum librariorumve est, tales intterrogationes, quales huius scriptoris propriae sunt, margini apponere: πῶς οὐκ — ποιεῖν; denique hunc scriptorem hominem insulsum et ineptum fuisse satis cognovimus et cognoscemus. Haec verba a scriptore huius capitis scripta si mihi largieris, non minus concedes, eundem § 3 ineptam illam interrogationem ἢ ποῖος ἂν εἴη θάνατος καλλίων ἢ ὃν κάλλιστά τις ἀποθάνοι scripsisse. Hac interrogatione sententiarum conexus perturbatur, cum, omissa ea, sorites ille efficiatur, quem Weiskius, servata illa, effici frustra demonstrare studuit, hoc modo: καὶ πῶς ἄν τις κάλλιον ἢ οὕτως ἀποθάνοι, ποῖος δ' ἂν γένοιτο θάνατος εὐδαιμονέστερος τοῦ καλλίστου, ἢ ποῖος θάνατος θεοφιλέστερος τοῦ εὐδαιμονεστάτου. Non igitur dubitarem eorum qui illam interrogationem eiciunt opinioni accedere, si intellegerem, qua causa aliquis adductus esset, ut ad plana illa novam interrogationem ἢ ποῖος ἂν εἴη θάνατος καλλίων ἢ ὃν κάλλιστά τις ἀποθάνοι adderet. Si quid explicandum erat, illud οὕτως in priore interrogatione explanandum erat. Qua re verisimilius mihi videtur, eum qui postremum caput

conscripsit, amplificationem quandam et exaggerationem captantem ineptisse[41]).

Totum autem sermonem non suo proprioque loco positum, sed aliunde sumptum esse vel ex ea ratione apparet, qua insertum est. Nam cum apte ad primam paragraphum adnectendum esset, multis verbis de pulcherrima Socratis morte intermissis longe remotum ab ea invenitur, ut plane praeter opinionem inseratur § 4.

Restat, ut eorum argumenta respiciamus, qui praeoccupata opinione ducti Apologiam ex postremo capite excriptam opinabantur. Ad quod demonstrandum duo potissimum argumenta attulerunt[42]): Initio enim Apologiae haec in sermone leguntur: οὐχ ὁρᾷς τὰ Ἀθηναίων δικαστήρια ὡς πολλάκις μὲν οὐδὲν ἀδικοῦντας λόγῳ παραχθέντες ἀπέκτειναν, πολλάκις δὲ ἀδικοῦντας ἢ ἐκ τοῦ λόγου οἰκτίσαντες ἢ ἐπιχαρίτως εἰπόντας ἀπέλυσαν. Iam cum extremo capite brevius meliusque dictum sit: οὐχ ὁρᾷς ὅτι πολλοὺς μὲν ἤδη μηδὲν ἀδικοῦντας λόγῳ παραχθέντες ἀπέκτειναν, πολλοὺς δὲ ἀδικοῦντας ἀπέλυσαν concludunt, Apologiae scriptorem perperam geminam illam absolutionis causam addidisse. Tantum abest, ut haec ad refutandam nostram sententiam valeant, ut ad eam confirmandam multum conferant. Nam sane facilius et versimilius est, eum qui illud λόγῳ παραχθέντες legit, omisisse quae sequebantur ἢ ἐκ τοῦ λόγου οἰκτίσαντες ἢ ἐπιχαρίτως εἰπόντας ἀπέλυσαν, cum λόγῳ παραχθέντες ad utrumque membrum pertineat. Praeterea incertum est, num re vera Apologiae scriptor λόγῳ παραχθέντες scripserit ac non λόγῳ ταραχθέντες id quod

---

41) Luculentissimum talis exaggerationis recentiorum exemplum in laudatione Agesilai reperitur II, 12: ubi quod in initio sententiae negatur, in fine conceditur: καὶ κραυγὴ μὲν οὐδεμία ἦν, οὐ μὴν οὐδὲ σιγή, φωνὴ δέ τις ἦν τοιαύτη, οἵαν ὀργή τε καὶ μάχη παράσχοι ἄν.

42) cf. Hug. p. 439.

in Parisino A tradi videtur. Nam ii qui insontes condemnant, optime accusatorum oratione perturbati hoc fecisse dicuntur optimeque congruunt, quae secuntur: ἢ ἐκ τοῦ λόγου οἰκτίσαντες ἢ ἐπιχαρίτως εἰπόντας. Finge tibi animo, capitis octavi scriptorem iam ταραχθέντες in παραχθέντες mutatum invenisse, recte ultima illa verba, quae supervacanea fiebant, omisit. — Alterum argumentum e verbis § 26 petunt: οἶδ' ὅτι καὶ ἐμοὶ μαρτυρήσεται ὑπό τε τοῦ ἐπιόντος καὶ ὑπὸ τοῦ παρεληλυθότος χρόνου, quorum loco in commentariis haec leguntur: οἶδα γὰρ ἀεὶ μαρτυρήσεσθαι ἐμοὶ ὅτι ἐγὼ ἠδίκησα οὐδένα et quae secuntur: Concedendum est, in Apologia sententias non optime expressas esse, quia extrema verba καὶ ὑπὸ τοῦ παρεληλυθότος χρόνου satis supervacanea sunt neque desiderantur, si omittuntur. Tamen poterat octavi capitis scriptor pro utroque membro simplex illud ἀεὶ substituere, et sive casu sive opera data Apologiae verba corrigere. Quae cum ita sint, dubium esse non potest, quin is qui postremum hoc caput conscripsit, Apologiam in manibus habuerit maximamque partem ex illa concinnaverit.

Pauca supersunt, quae non ex ea sumpta sunt, primum quae de sacrae illius legationis negotio narrantur (§ 2) et quae de pulcherrima morte Socratis dicta sunt (§ 3) deinde conspectus virtutum obiter factus (§ 11). Illa (§ 2) videtur partim ex Platonis Phaedone (58 B) partim de suo sumpsisse (§ 3), haec ex commentariis ipsis conglutinare poterat. Exempli causa affero verba ὥςτε μὴ διαμαρτάνειν — μηδὲ ἄλλου προςδεῖσθαι, ἀλλ' αὐτάρκης εἶναι quibuscum conferas II, VI, 2 ὅςτις δαπανηρὸς ὢν μὴ αὐτάρκης ἐστὶν, ἀλλ' ἀεὶ τῶν πλησίον δεῖται.

Omni igitur dubitatione de aliena huius capitis origine sublata, restat, ut ceterarum sententiarum condicionem orationemque consideremus.

Vel prima sententia tam obscura mancaque est, ut vix intellegas, quid scriptor voluerit. „Quod si quis propterea

quia Socrates quamquam daemonium sibi significare dicebat, quid faciendum quidve omittendum esset, tamen mortis condemnatus est, eum mendacii de daemonio convinci putat consideret, eum iam ad eam aetatem provectum fuisse, ut ei haut ita multo post e vita decedendum esset, deinde eum senectutis incommoda effugisse. Qui autem fieri poterat, ut aliquis Socratem mendacii argueret, quia mortis condemnatus erat? Num ille dixerat, sibi a daemonio modum viamque significatum iri, quomodo insidias inimicorum vel mortis damnationem effugeret? Nihil aliud dixerat, quam daemonium sibi ostendere, quid faciendum quidque omittendum esset et hoc ipsum daemonium fecisse narratur (cf. § 5). Quo igitur iure Socrati mendacii crimen fiat, non perspicio. Post primariam sententiam merito expectabis, dictum iri utrum ille qui crimen mendacii Socrati facit, recte an falso iudicet. Nihil tale invenitur, sed ea sententia subsequitur, quae quo nexu cum antecedentibus cohaereat, obscurum est: „Consideret primum, Socrati haut ita multo post moriendum fuisse et eum senectutis incommoda effugisse. Quae sententiae tum denique aptae erunt, cum hanc tibi protasin finges: si quis mirabitur, daemonium Socratem orationem meditantem impedivisse, quo minus mortem effugeret, is consideret, ei haut ita multo post moriendum fuisse. Hic igitur scriptor sententias non congruas conglutinavit, non idoneus ad sanas sententias concipiendas. Unde singulas sumpserit, facile est intellegere. Primae sententiae ansam dedisse videntur commentariorum verba I, 1, 5: ἐδόκει δ' ἂν ἀμφότερα ταῦτα εἰ προαγορεύων ὡς ὑπὸ θεοῦ φαινόμενα ψευδόμενος ἐφαίνετο, vel Apologiae verba § 13 ὥς γε μὴν οὐ ψεύδομαι κατὰ τοῦ θεοῦ. Sequentem facillime ex Apologia § 7 sumere poterat: τὸ ἐν καιρῷ τῆς ἡλικίας καταλῦσαι τὸν βίον. Verba ὅτι τὸ μὲν ἀχθεινότατον — προςεκτήσατο e postrema Apologiae parte sumpta esse demonstratum iam est. Observatione autem dignum est, quod scriptor hoc

caput ab iisdem verbis incepit, a quibus extremam commentariorum enunciationem incipere videbat, εἰ δέ τις. Haec parum diligens dicendi ratio bono scriptori non ignosceretur. Idem ille fecerat, cum colloquium consueret (§ 9), ut iure tuo concludas, eum ut sententiarum, ita verborum inopem fuisse. Dindorfius tamen ultimam commentariorum sententiam uncis inclusit: εἰ δέ τις μᾶλλον ἢ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην σοφίαν ὠφελεῖσθαι βούλοιτο, συνεβούλευε μαντικῆς ἐπιμελεῖσθαι· τὸν γὰρ εἰδότα δι' ὧν οἱ θεοὶ τοῖς ἀνθρώποις περὶ τῶν πραγμάτων σημαίνουσιν οὐδέποτε ἔρημον ἔφη γίγνεσθαι συμβουλῆς θεῶν. In medio tamen reliquit, utrum haec ab alio an ab eodem qui octavum caput conscripsit, composita essent. Dicit enim (praef. XIII), quae hic de μαντικῇ dicerentur, nihil repetere nisi quae de eadem re Comm. I, 1, 6 dicta sunt ibique multo disertius, cum hic transitus tantum parandi causa addita viderentur. Quod iudicium mihi non probatur. Iniuria reprehendere mihi videtur, eandem sententiam hic inveniri, quae in prioribus commentariorum capitibus exposita est. Nam cum primis duobus capitibus Xenophon ad crimina accusatorum confutanda mores Socratis exposuisset et sequentibus capitibus colloquia ab eo cum discipulis habita protulisset, necesse erat, identidem easdem sententias repeteret, si modo mores Socratis cum doctrina conveniebant. Plures autem sententiae re vera bis inveniuntur; neque haec repetitio offensioni esse potest nisi anxie eam scrutanti. Ipsa autem verba et per se et sententiarum conexui apta sunt; nam Socrates septimo libri quarti Commentariorum capite homines ad res agendas idoneos fecisse narratur, ita ut quarum rerum ipse gnarus erat, eas doceret, quarum ipse ignarus erat, demonstraret, a quibus eas discerent. Cuius rei cum multa exempla afferuntur, tum postremo discipulos admonuisse dicitur, ut a peritis discerent, quomodo corpus curarent. Iam concludit Xenophon hoc caput illa sententia: si quis vero maiora quam pro humana sapientia assequi voluit, eum

admonuit, ut divinationi operam daret. Ut igitur discipulis rerum humanarum peritos demonstrabat, a quibus eas discerent, sic rerum quae humana intellegentia perspici non possent, deos peritos esse putabat et eas ab illis discendas. Neque melior transitus fit ad octavum caput, si haec verba interponuntur, cum octavo capite Socrates neque maiore quam pro humana intellegentia peteret neque divinationi operam daret.

In iis quae secuntur: τήν τε δίκην πάντων ἀνθρώπων ἀληθέστατα καὶ ἐλευθεριώτατα καὶ δικαιότατα εἰπὼν καὶ τὴν κατάγνωσιν τοῦ θανάτου πρᾳότατα καὶ ἀνδρωδέστατα ἐνεγκὼν non possum non intellegere amplificationem exaggerationemque recentiorum propriam. Quomodo autem illa hac enunciatione confirmentur, non video: ὁμολογεῖται γὰρ οὐδένα πω τῶν μνημονευομένων ἀνθρώπων κάλλιον θάνατον ἐνεγκεῖν, quae praesertim item confirmatione egeant: ἀνάγκη μὲν γάρ. Iam si quaeris, qua re pulcherrima eius mors comprobetur, invenies, eum tempore quod fuit inter condemnationem et mortem, eodem modo vixisse, quo antea. Antea autem omnium hominum maxime hilariter et suaviter vixerat (εὐθύμως τε καὶ εὐκόλως). Ac ne dubites, quin haec scriptoris sententia fuerit, statim subsecuntur: καὶ πῶς ἄν τις κάλλιον ἢ οὕτως ἀποθάνοι; Haec tamen mors num omnium pulcherrima dici possit, maxime mihi dubium est. Mihi quidem ea mors, quae in defendenda patria obitur, ut Leonidae, pulcrior et illi praeferenda videtur. Has sententias cum Schneiderus languidas esse putaret, dixisse videtur (§ 3), illud οὕτως aperte ad narrationem de morte Socratis pertinere, quae cum praecedere deberet, tamen hic sequeretur. Mihi tamen inepta sententiarum coniunctio inepti scriptoris culpa facta esse videtur. E verbis λέξω δὲ καὶ ἃ Ἑρμογένους τοῦ Ἱππονίκου ἤκουσα περὶ αὐτοῦ et § 11 quae eodem pertinent: ἐμοὶ μὲν δὴ τοιοῦτος ὢν οἷον ἐγὼ διήγημαι apparet, scriptorem huius capitis personam Xenophontis gerere et

hoc caput non casu commentariis additum, sed idcirco conscriptum esse, ut illis finis imponeretur. Impudentius autem quam Apologiae scriptor, mentitus est, cum dicat, se colloquium ab Hermogene audivisse; ille enim tantum dicit, Hermogenem illud retulisse. In sequentibus verbis: ἤδη Μελήτου γεγραμμένου τὴν γραφὴν nomen accusatoris a Xenophontis consuetudine abhorrere iam demonstratum est. § 11 verba δίκαιος ὥςτε βλάπτειν μηδὲ μικρὸν μηδένα exaggerata sunt. Hominis enim Graeci erat: νικᾶν τοὺς μὲν φίλους εὖ ποιῶν, τοὺς δ' ἐχθροὺς κακῶς[43]). Hostibus igitur damnum inferre Socrati, ut Graeco, non iniustum videbatur. Verius scriptor dixisset, si sic scripsisset: οὕτως δίκαιος ἦν, ὥςτε ἀδικεῖν μὲν μηδὲ μικρὸν μηδένα. Ipsius autem virtutum conspectus maxima pars superflua videbitur reputanti, Xenophontem prioribus capitibus mores virtutesque Socratis persecutum et I, II, 62 verbis ἐμοὶ μὲν δὴ Σωκράτης τοιοῦτος ὢν ἐδόκει et quae secuntur, virtutes iam complexum esse. Quare sola extrema verba § 11: ἱκανὸς δὲ καὶ ἄλλους δοκιμάσαι τε καὶ ἁμαρτάνοντας ἐλέγξαι καὶ προτρέψασθαι ἐπ' ἀρετὴν καὶ καλοκἀγαθίαν apta sunt; quibus quidem ea, quae colloquiis demonstrata sunt, scriptor complectitur. Extrema autem sententia ita inepta et obscura est, ut ea denuo confirmetur, hunc scriptorem et sententiarum et verborum inopem fuisse: εἰ δέ τῳ μὴ ἀρέσκει ταῦτα παραβάλλων τὸ ἄλλων ἦθος πρὸς ταῦτα οὕτως κρινέτω. Primum ambiguum est, quale sit illud ταῦτα: utrum virtutes illae, quibus demonstravi, Socratem optimum virum fuisse, an hoc meum iudicium quo eum optimum fuisse statui, ut ταῦτα ad verba quibus iudicium continetur, referatar: ἐδόκει τοιοῦτος εἶναι οἷος ἂν εἴη ἄριστος καὶ εὐδαιμονέστατος ἀνήρ? Haec nimis breviter expressa sunt. Verum quid scriptori in animo fuerit, patet

43) Comm. II, VII, 35.

e sequentibus παραβάλλων τὸ ἄλλων ἦθος πρὸς ταῦτα ubi illud ταῦτα non potes ad Socratis mores non referre: nam mores cum moribus comparandi sunt. Quare ne prius quidem ταῦτα aliter intellegendum videtur. Deinde illud οὕτω ante κρινέτω ambiguum est; potest enim significare: sic iudicet, ut ego iudicavi, aut: sic iudicet: id est enim: aliorum mores conferens cum aliis[44]. Tertium ponitur is, cui, quae de Socrate dicta sunt, displicere cogitantur, ea improbare moribus eius cum aliis nondum comparatis. Poterat tamen aliquis meliorem hominem novisse et cum haec verba legeret, moribus illius cum Socrate collatis Socratis mores improbare. Hoc conceditur in conclusione Apologiae, quam hic scriptor imitatus esse videtur: εἰ δέ τις τῶν ἀρετῆς ἐφιεμένων ὠφελιμωτέρῳ τινὶ Σωκράτους συνεγένετο, ἐκεῖνον ἐγὼ τὸν ἄνδρα ἀξιομακαριστότατον νομίζω.

Sententiarum structuram a plana et dilucida Xenophontis dictione abhorrere consentaneum est, cum saepe multae sententiae in unam coacervatae sunt. Cuius generis vel prima sententia est: εἰ δέ τις ὅτι φάσκοντος αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον ἑαυτῷ προσημαίνειν ἅ τε δέον καὶ ἃ μὴ δέον ποιεῖν ὑπὸ τῶν δικαστῶν κατεγνώσθη θάνατος, οἴεται αὐτὸν ἐλέγχεσθαι περὶ τοῦ δαιμονίου ψευδόμενον, ἐννοησάτω πρῶτον μὲν ὅτι οὕτως ἤδη τότε πόρρω τῆς ἡλικίας ἦν, ὥςτε εἰ καὶ μὴ τότε, οὐκ ἂν πολλῷ ὕστερον τελευτῆσαι τὸν βίον· εἶτα ὅτι τὸ μὲν ἀχθεινότατόν τε τοῦ βίου καὶ ἐν ᾧ πάντες τὴν διάνοιαν μειοῦνται ἀπέλιπεν, ἀντὶ δὲ τούτου τῆς ψυχῆς τὴν ῥώμην ἐπιδειξάμενος εὔκλειαν προςεκτήσατο, τήν τε δίκην πάντων ἀνθρώπων ἀληθέστατα καὶ ἐλευθεριώτατα καὶ δικαιότατα εἰπὼν καὶ τὴν κατάγνωσιν τοῦ θανάτου πρᾳότατα καὶ ἀνδρωδέστατα ἐνεγκών. Quisquis hanc impeditissimam sententiam leget, non poterit non conicere, haec a male sano scriptore aliunde corrasa esse. Non

---

44) ut III, X, 2 συνάγοντες οὕτω ποιεῖτε.

minus perplexa et impedita est extrema enunciatio § 11: ἐμοὶ μὲν δὴ τοιοῦτος ὢν οἷον ἐγὼ διήγημαι, εὐσεβὴς μὲν οὕτως ὥστε μηδὲν ἄνευ τῆς τῶν θεῶν γνώμης ποιεῖν, δίκαιος δὲ ὥςτε βλάπτειν μὲν μηδὲ μικρὸν μηδένα, ὠφελεῖν δὲ τὰ μέγιστα τοὺς χρωμένους αὐτῷ, ἐγκρατὴς δὲ, ὥςτε μηδέ ποτε προαιρεῖσθαι τὸ ἥδιον ἀντὶ τοῦ βελτίονος, φρόνιμος δέ, ὥςτε μὴ διαμαρτάνειν κρίνων τὰ βελτίω καὶ τὰ χείρω, μηδὲ ἄλλου προσδεῖσθαι, ἀλλ' αὐτάρκης εἶναι πρὸς τὴν τούτων γνῶσιν, ἱκανὸς δὲ καὶ λόγῳ εἰπεῖν τε καὶ διορίσασθαι τὰ τοιαῦτα, ἱκανὸς δὲ καὶ ἄλλους δοκιμάσαι τε καὶ ἁμαρτάνοντας ἐλέγξαι καὶ προτρέψασθαι ἐπ' ἀρετὴν καὶ κάλο κἀγαθίαν, ἐδόκει τοιοῦτος εἶναι οἷος ἂν εἴη ἄριστός τε ἀνὴρ καὶ εὐδαιμονέστατος. Quantum hic orationis tumor et ampullae a simplicitate Xenophonteae orationis distant. Tanto verborum hiatu ἐδόκει ab ἐμοί seiunctum est, ut librarios illud oblitos post ἐδόκει δὲ inseruisse mirum non sit. Ad imitandum sibi proposuit scriptor verba commentariorum I, II, 62: ἐμοὶ μὲν δὴ Σωκράτης τοιοῦτος ὢν ἐδόκει et postrema verba I, 1, 20: οἷά τις ἂν καὶ λέγων καὶ πράττων εἴη τε καὶ νομίζοιτο εὐσεβέστατος. Neque umquam bonus scriptor ita interrogationes adauxit, ut § 3 augentur: καὶ πῶς ἄν τις κάλλιον ἢ οὕτως ἀποθάνοι; ἢ ποῖος ἂν εἴη θάνατος καλλίων ἢ ὃν κάλλιστά τις ἀποθάνοι; ποῖος δ' ἂν γένοιτο θάνατος εὐδαιμονέστερος τοῦ καλλίστου; ἢ ποῖος θεοφιλέστερος τοῦ εὐδαιμονεστάτου. Fortasse hic recens ille homo consuetudinem Xenophontis, quem interrogationibus non raro usum esse scimus (ut I, 1, 5, 6), in maius auxit amplivicavitque.

Ut sententiarum structura varia est, sic verborum delectus: in eis partibus, quas ex Apologia sumpsit aut quas ipse profert, multa verba inveniuntur, quae a Xenophontis usu et a veterum consuetudine aliena sunt, in ea parte, quae commentariorum ope confecta est, (§ 11) verborum usus cum Xenophonte consentit.

Primum quidem a Xenophontis usu abhorret: ἀνδρωδέστατα pro ἀνδρειότατα; συνήθεις; (§ 2) nam ii, qui Socratis consuetudine utebantur, a Xenophonte nominati sunt: συνόντες, ὁμιλοῦντες, συνουσιασταὶ, ἑταῖροι, συνδιατρίβοντες; ἀλλοιότερον διαβιοὺς pro ἄλλως vel ἄλλῃ διαβιοὺς; εὐκόλως (§ 3) Xenophon non pro ῥᾳδίως vel ἡδέως usurpavit (§ 7). Item (§ 8) ἀποβαίνειν pro γίγνεσθαι, cum adiectivo coniunctum; § 10 ἐπιμελείας τεύξομαι, ubi ἐπιμέλεια in gloriae laudisve notionem abiit; § 11 γνῶσις pro τὸ γιγνώσκειν, λόγῳ εἰπεῖν τε καὶ διορίσασθαι pro εἰπεῖν τε καὶ λόγῳ διορίσασθαι a Xenophonte aliena sunt. Alia inveniuntur, quae tantum modo recentiorum in usu erant: § 7 παραθεωρῶν quod pro παραβάλλων Lucianus et Dio Cassius dixerunt; ibidem διόπερ, quod pro ὅτι vel διότι veteribus ignotum est.

Quae cum ita sint, cum scriptor hoc capite commentariis finem imponere vellet, necesse est, eum illo tempore Apologiam et Oeconomicum ab iis seiuncta vidisse. Non dubito, quin Apologiam a Xenophonte ipso compositam putaverit, ex qua quidem ea sumeret, quae a Xenophonte scripta aliis probare voluit. E verborum delectu sententiarumque condicione apparet, scriptorem inter ineptissimos fuisse et hunc epilogum multo peiorem esse iis, qui simili modo a posterioribus Xenophontis scriptis additi sunt, capite XIV. rei publicae Lacedaemoniorum, Cynegetici epilogo XII. XIII. capitibus ab eodem composito, qui prohoemium praeposuit, Cyropaediae VIII. capite libri VIII, Apologia.

Iam quaeritur, utrum additamenta, quibus maioribus minoribusque commentarios auctos esse constat[45]), ab uno eodemque, fortasse ab octavi capitis vel Apologiae scriptore, an ab aliis apposita sint.

---

[45]) cf. Dindorfii praefatio in. Oxon. ed.

Colloquio illo, quo Socrates Xenophontem et Critobulum rebus venereis plane abstinere et idcirco illum cito fugere, si quem pulcrum hominem videret, hunc peregrinari annum iussit (I, III, 8—15), § 15 haec leguntur: οὕτω δὴ καὶ ἀφροδισιάζειν τοὺς μὴ ἀσφαλῶς ἔχοντας πρὸς ἀφροδίσια ᾤετο χρῆναι πρὸς τοιαῦτα, οἷα μὴ πάνυ μὲν δεομένου τοῦ σώματος οὐκ ἂν προςδέξαιτο ἡ ψυχή, δεομένου δὲ οὐκ ἂν πράγματα παρέχοι. αὐτὸς δὲ πρὸς ταῦτα φανερὸς ἦν οὕτω παρεσκευασμένος, ὥςτε ῥᾷον ἀπέχεσθαι τῶν καλλίστων καὶ ὡραιοτάτων ἢ οἱ ἄλλοι τῶν αἰσχίστων καὶ ἀωροτάτων. Licet haec verba obscure dicta sint, ut voci τοιαῦτα quid subsit, potius suspicari, quam intellegere possim (nimirum τὰ παιδικά), tamen apparet, his verbis Socratem iuvenes non plane vetuisse rebus venereis se dedere, sed modum tenere iussisse. Quare cum antecedentibus repugnent, quibus ille iuvenes libidinibus abstinere iusserat, a Xenophonte ipso addita esse non queunt. Altera tamen conclusio accedit hisce verbis: περὶ μὲν δὴ βρώσεως καὶ πόσεως καὶ ἀφροδισίων οὕτω παρεσκευασμένος ἦν καὶ ᾤετο οὐδὲν ἂν ἧττον ἀρκούντως ἥδεσθαι τῶν πολλὰ ἐπὶ τούτοις πραγματευομένων, λυπεῖσθαι δὲ πολὺ ἔλαττον. Ne haec quidem a Xenophonte scripta esse possunt. Etenim quisquis ea addidit, nesciit vel animum non attendit, non esse demonstratum, quales Socratis mores essent, sed eum factis dictisque discipulos adiuvisse (IV, 1, ὡς δὲ δὴ καὶ ὠφελεῖν ἐδόκει μοι τοὺς συνόντας τὰ μὲν ἔργῳ δεικνύων αὑτὸν οἷος ἦν, τὰ δὲ καὶ διαλεγόμενος. Quare Dindorfius ea recte inclusit. Iam idem qui modo dixerat, qualem se Socrates in rebus venereis praeberet, adicere non poterat: περὶ μὲν — ἀφροδισίων οὕτω παρεσκευασμένος ἦν, ubi οὕτω non ad proxime antecedentia, sed ad ea, quae § 8—14 exposita sunt, referatur necessest. Verisimile est, sententiam § 15 ab alio additam esse, ut colloquio finem imponeret, quae conclusio postea, paragrapho 14 ab alio inserta, seiuncta est. Quae cum ita sint, con-

stat, additamenta in commentariis non ab uno homine addita esse.

Cum tamen ex his additamentis non eluceat, utrum a scriptore Apologiae et extremi capitis composita sint necne, aliud in medium proferam, quod neque ab hoc neque ab illo conscriptum esse potest. Ante caput quartum libri quarti scripta sunt haec: ἀλλὰ μὴν καὶ περὶ τοῦ δικαίου γε οὐκ ἀπεκρύπτετο ἣν εἶχε γνώμην, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ ἀπεδείκνυτο, ἰδίᾳ τε πᾶσι νομίμως τε καὶ ὠφελίμως χρώμενος καὶ κοινῇ ἄρχουσί τε ἃ οἱ νόμοι προςτάττοιεν πειθόμενος καὶ κατὰ πόλιν καὶ ἐν ταῖς στρατείαις οὕτως, ὥςτε διάδηλος εἶναι παρὰ τοὺς ἄλλους εὐτακτῶν· (§ 2) καὶ ὅτε ἐν ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιστάτης γενόμενος οὐκ ἐπέτρεψε τῷ δήμῳ παρὰ τοὺς νόμους ψηφίσασθαι, ἀλλὰ σὺν τοῖς νόμοις ἠναντιώθη τοιαύτῃ ὁρμῇ τοῦ δήμου, ἣν οὐκ ἂν οἶμαι ἄλλον οὐδένα ἄνθρωπον ὑπομεῖναι· (§ 3) καὶ ὅτε οἱ τριάκοντα προςέταττον αὐτῷ παρὰ τοὺς νόμους τι, οὐκ ἐπείθετο· τοῖς τε γὰρ νέοις ἀπαγορευόντων αὐτῶν μὴ διαλέγεσθαι καὶ προςταξάντων ἐκείνῳ τε καὶ ἄλλοις τισὶ τῶν πολιτῶν ἀγαγεῖν τινα ἐπὶ θανάτῳ, μόνος οὐκ ἐπείσθη, διὰ τὸ παρὰ τοὺς νόμους αὐτῷ προςτάττεσθαι· (§ 4) καὶ ὅτε τὴν ὑπὸ Μελήτου γραφὴν ἔφευγε, τῶν ἄλλων εἰωθότων ἐν τοῖς δικαστηρίοις πρὸς χάριν τε τοῖς δικασταῖς διαλέγεσθαι καὶ κολακεύειν καὶ δεῖσθαι παρὰ τοὺς νόμους καὶ διὰ τὰ τοιαῦτα πολλῶν πολλάκις ὑπὸ τῶν δικαστῶν ἀφιεμένων, ἐκεῖνος οὐδὲν ἠθέλησε τῶν εἰωθότων ἐν τῷ δικαστηρίῳ παρὰ τοὺς νόμους ποιῆσαι, ἀλλὰ ῥᾳδίως ἂν ἀφεθεὶς ὑπὸ τῶν δικαστῶν εἰ καὶ μετρίως τι τούτων ἐποίησε, προείλετο μᾶλλον τοῖς νόμοις ἐμμένων ἀποθανεῖν ἢ παρανομῶν ζῆν· καὶ ἔλεγε δὲ οὕτως καὶ πρὸς ἄλλους μὲν πολλάκις, οἶδα δέ ποτε et quae secuntur.

Haec verba ab homine rerum illa aetate gestarum ignaro composita esse egregie Geelius iam perspexit (pag. 9 sqq); paucis argumenta a me aucta percurram.

Primum quidem interpolator ille nescivisse videtur, ἐπιστάτην in concione per unum diem munere functum esse: quare non ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, sed ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ scribendum erat; verisimillimum est, eum verba I, 1, 18 variasse: ἐπιστάτης ἐν τῷ δήμῳ γενόμενος, § 3 respicit ad lepidam illam cavillationem Socratis (I, 2, 33 sqq), et legem a Critia et Charicle latam λόγων τέχνην μὴ διδάσκειν, quam illi ita interpretati sunt, ut eum omnino cum adulescentibus colloqui vetarent. Iam non intellegitur, cur triginta viri Socratem contra leges vetuerint cum adulescentibus confabulari. Si haec contra leges vetabant, necesse est legem fuisse, qua licebat cum adulescentibus colloqui, quae tamen ridicula lex esse non potuit. Deinde falso ille dixit, Socratem vetantibus non oboediisse (οὐκ ἐπείθετο), cum e Xenophontis verbis contrarium factum esse sciamus I, 2, 34: ἐγὼ τοίνυν παρεσκεύασμαι μὲν πείθεσθαι τοῖς νόμοις. § 4: Perperam ii, qui iudicum animos ad misericordiam convertere solerent precando blandiendoque, hoc παρὰ τοὺς νόμους fecisse dicuntur. Si re vera legibus vetitum fuisset, quemquam in causa dicenda iudicum animos flectere, Plato Socratem non dicentem fecisset cap. 24: οὐδὲ δίκαιόν μοι δοκεῖ εἶναι δεῖσθαι τοῦ δικαστοῦ οὐδὲ δεόμενον ἀποφεύγειν, ἀλλὰ διδάσκειν καὶ πείθειν. Mirum porro fuisset, si id quo nihil frequentius in Attico iudicio erat, legibus vetitum fuisset.

Haec a Xenophonte scripta esse non possunt; ac ne ab eo quidem qui Apologiam conscripsit, profecta esse queunt, quippe qui non dicat, Socratem ad preces non descendisse quia contra leges esset, sed quia illud tempus morti commodissimum visum esset § 23: τὸ δὲ μὴ ἀποθανεῖν οὐκ ᾤετο λιπαρητέον εἶναι, ἀλλὰ καὶ καιρὸν ἤδη ἐνόμιζεν εἶναι. Neque tamen idem in octavi capitis scriptorem cadit, qui illis Apologiae verbis omissis cum in initio Socratem iustissime se defendisse dicat, his verbis legis, qua sancitum erat, ne quis ad preces descenderet,

observationem significasse possit. Comparanti tamen dicendi genus, quod est in illo cap. IV prohoemio et in extremo capite, dubium esse non potest, quin ea a diversis composita sint. Interpolator enim ille, praeterquam quod ter enunciationes a verbis καὶ ὅτε incepit, orationem bene composuit et liquidi fusique Xenophontis sermonis peritum se praebuit, postremi capitis auctor nullam fere sententiam non inepte expressit et oratione corrupta et a Xenophonte remotissima utitur. Hos igitur scriptores a se diversissimos esse censeo.

Iam cum scitu dignissimum sit, qui factum sit, ut talia additamenta Xenophontis scriptis adicerentur et collectioni illius operum scripta ab eo non composita insererentur nostris temporibus Beckhausius tribus doctissimis commentationibus hanc quaestionem persolvere sibi visus est[46]. Haec cum ad nostram quaestionem pertineant, paucis de opinione illius disserendum mihi est.

Is enim cum Agesilai laudatione, cuius prius et alterum caput ex Hellenicorum verbis confecta notum est, plures res narrarentur, quam quas auctor ex Hellenicis ipsis sumere posset, cumque ex Dionysii Diogenisque testlmonio nepotem fuisse Xenophonti conclusisset, eodem nomine appellatum, qui Isocratis consuetudine utebatur, collegit, Agesilai laudationem, cuius genus dicendi Isocrateorum orationis simile esset, Isocrate auctore a nepote compositam, ut avi materia uteretur. Cumque nepos particulas γε μὴν magno studio per Agesilaum amplexus esse videretur, omnia scripta, quibus frequentem illarum particularum usum communem videbat, aut a nepote edita (Symposion, Hipparchicum, de re equestri, postremos quinque Hellenicorum libros) aut composita esse (Agesilaum,

[46]) in dissertatione de Agesilai laudatione 1866, libello scholico gymnasii Rogasenii 1872, commentatione in Zeitschrift für das Gymnasialwesen XXVI., Aprilheft.

Cyropaediae epilogum, librum de Vectigalibus, libellum de republica Lacedaemoniorium, Apologiam) opinatus est. Vides, totam illius opinionem Agesilai laudationis fundamento extructam esse, quod fundamentum si evertitur, totum aedifium corruet.

Praefracte nego, Agesilai scriptorem res a Xenophonte avo collectas ad libellum conficiendum adhibuisse. In rebus enim narrandis identidem tam mirifice errat, ut intellegas, eum res aliunde quam ex Hellenicis cognitas non habuisse et ab ea aetate, cuius facta narravit, longe abfuisse[47]. Poterat autem eas res, quae Hellenicis non narrantur, ab aliis scriptis ut Theopompi sumere. Fieri deinde non poterat, ut nepos ille, quamvis stultum eum tibi fingas, diceret, se pugnae apud Coroneam commissae interfuisse, quo tempore nondum lucem aspexerat[48]. Nam Be ck hausius nepotem circa tricentesimum septuagesimum tertium annum natum esse computavit[49]. Idemque nego, Apologiam ab illo nepote scriptam esse. Nepos enim ignorare non poterat, verbo τοῦ κατηγόρου ab avo non Meletum, sed Polycratem significatum esse. Hunc mirificum errorem is solus committere poterat, qui ab illorum temporum memoria longe remotus erat. Miror autem, quod Cobetus (N. L. 682) et qui cum eo consentit Beckhausius, dixerunt, Apologiam, in qua quidem nondum absurdae illae narrationes de Socrate accusatoribusque invenirentur, non post aetatem, qua Xenuphon vixit compositam esse. Nonne absurdissima narratiuncula est, quod Socrates, aliorum malo gavisus, Anyto filii miseram mortem vaticinatus esse inducitur?

Aliud vitium a Beckhausio ea re commissum esse mihi videtur, quod nimium particularum γε μὴν usu tribuit,

---

47) praeter multa alia cf. II, 20, 21, 25.

48) II, 9, ἑώρων δὲ τάς τε φάλαγγας.

49) Ztschr. f. d. G. pag. 256.

parum vel nihil reliquae orationis discrepantiae. Nam Apologia, cuius dicendi generi manifestissima recentioris originis vestigia impressa sunt, non ab eodem, qui libellum de Vectigalibus scripsit, composita esse potest. Scriptorem enim Vectigalium enim cum medio quarto saeculo a. Chr. n. scripserit, ab orationis vitiis immunem esse consentaneum est. Rectius Beckhausius iudicasset, si propter similem quandam dictionem libellum de republica Lacedaemoniorum, librum de Vectigalibus, Hipparchicum, librum de re equestri eidem adscripsisset. Ex hoc tamen numero eximendus esset libellus de republica Lacedaemoniorum, qui cum ab alio circa Leuctricae pugnae aetatem caput XIV additum sit, antiquiorem quam nepotem auctorem habeat necesse est. Ac ne caput XIV quidem ab eo compositum credi potest, si Beckhausii computationem de nepotis vita sequeris. Ceterum Xenophontis nepos nondum ea aetate esse poterat, ut haec conscriberet[50]. Tantum igitur abest, ut difficultates removeantur illa Beckhausii coniectura, ut novae exoriantur.

Ut autem novae oriuntur difficultates, sic veteres resident. Nam Beckhausius animum non attendit ad eas particulas, quarum illa γε μὴν non propria sunt. Cynegetici enim librum epilogo (cap. XI, XII) et prohoemio (cap. I) auctum esse, recte iam Valckenarius iudicaverat (Diatr. de Aristob. 114 in adn.) quae quidem consilio totius libelli repugnant. Cum ab utroque particularum γε μὴν usus absit, Beckhausio concludendum erat, utrumque non a nepote compositum. Relinquitur igitur quaestio, a

---

50) Beckhausius qui caput XIV intra annos 342—344 a nepote, postquam librum de republica Lacedaemoniorum avi materia usus composuit (p. 251 Ztschr. f. d. Gymnasialw.) additum censet, non demonstravit, quomodo de illo tempore cap. XIV verba: νῦν δ' ἐπίσταμαι τοὺς δοκοῦντας πρώτους εἶναι ἐσπουδακότας ὡς μηδέποτε παύωνται ἁρμόζοντες ἐπὶ ξένης et quae secuntur, dici potuerint.

VITA.

Rudolfus Lange natus sum Berolini die XII mensis Julii a. h. s. L, patre Adolfo, matre Augusta e gente Büchneriana. Pater meus huius urbis scholae praeerat. Fidei addictus sum evangelicae. Prima literarum elementa in patris et privata Bohmii schola edoctus, duodecim annos natus in gymnasium Berolinense me contuli, quod per sex annos frequentavi. Cum in secundo ordine essem, mater dilectissima praematura morte mihi erepta est. Auctumno a. h. s. LXIX maturitatis testimonio instructus inter cives Fridericae Guilelmae universitatis Berolinensis receptus sum. Vix animum ad philologica studia applicaveram, cum patris morte ab iis per aliquod tempus revocatus sum. Reversus deinde ad ea per septies sex menses hos illustrissimos viros audivi: Bonitzium, Curtium, Harmsium, Hauptium, Hübnerum, Kirchhoffium, Mommsenium, Müllenhoffium, Trendelenburgium. Seminarii philologici per quater sex menses sodalis ordinarius fui. Praeterea Bonitzius ad Aristotelicas, Kirchhoffius ad Graecas, Müllenhoffius ad Theodiscas exercitationes aditum mihi benigne permiserunt. Quibus viris omnibus debitas hic ago gratias.

SENTENTIAE CONTROVERSAE.

I) Xen. Vectig. V, 1, εὐκτοτέραν legendum est (cdd. πυκνοτέραν).

II) Xen. Comm. I, IV, 12 μέχρι γήρως verbo συνεχῶς ab alio additum est.

III) Xen. de rep. Laced. III, 5 στρεψάντων αἴσθοιο scribendum est (cdd. στρέψαις; Stob. στρεψάντων).

μεγάλα δ' ἀρετά

IV) Pind. Pyth. V, 98 Boeckhium maxime secutus restituendum esse censeo:

δρόσῳ μαλθακᾷ
ῥανθεῖσα κώμων θ' ὑπὸ χεύμασιν.
ἀκούοντι τοι χθονίᾳ φρενί.

ἀρετά laudem significat.

V) E Pindari dialecto removenda sunt:

1) ἐν, quod pro ἐς poetam usurpasse putant.
2) aeolicae formae, quae omisso ν desinunt in οισι. restituendum est οντι.
3) ποί, quod poeta pro ποῦ dixisse putatur; restituendum est cum Boeckhio τοί.
4) σύ, σοί pro τύ, τοί (orthot. τίν); δίδωσι pro δίδωτι.
5) infinitivi εν pro vulgari forma ειν.